

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

«Magistratura Mərkəzi»

Əlyazma hüququnda

Məhərrəmov İlkin Şaməmməd oğlu

«Nəqliyyat sferasında hesablaşmaların uçotunun təşkili metodikası»

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060402 «Mühasibat uçotu və audit»

İxtisaslaşma:

«Xidmət sferasında mühasibat uçotu və
audit»

Magistr proqramının rəhbəri

prof.Daşdəmirov Ə.İ.

Elmi rəhbər:

prof.Daşdəmirov Ə.İ.

Kafedra müdiri:

prof.Səbzəliyev S.M.

Bakı-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-7
I FƏSİL. Hesablaşmaların uçotunun təşkili və onun təkmilləşdirilməsi	
istiqlalətləri.....	8-40
1.1. Əsas hesablaşma formaları və onların uçotunun təşkili.....	8-13
1.2. Mal-material və xidmət əməliyyatları üzrə hesablaşmaların uçotu.....	14-19
1.3. Qeyi-mal əməliyyatları üzrə hesablaşmaların uçotu.....	20-27
1.4. Veksellərlə hesablaşmaların uçotunun xüsusiyyətləri.....	28-40
II FƏSİL. VERGİLƏR ÜZRƏ BÜDCƏ İLƏ HESABLAŞMALARIN	
UÇOTUNUN TƏŞKİLİ METODİKASI.....	41-74
2.1. Mənfəət vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu.....	41-47
2.2. Əlavə dəyər vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu.....	48-68
2.3. Əmlak vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu.....	69-74
NƏTİCƏ.....	75-79
İSTİFADƏ EDİLƏN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI.....	80-82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, ölkə müəssisələrinin xarici əmtəə, xidmət, informasiya və fond bazarlarına çıxması, bu sahədə mövcud olan beynəlxalq qaydalar, standartlar, milli normativ hüquqi baza nəzərə alınmaqla mühasibat uçotu və hesabat sisteminin yenidən qurulmasını tələb edir. Bütün bunlarla yanaşı mühasibat (maliyyə) uçotunun əsas tərkib hissəsi olan hesablaşmaların uçotunun Azərbaycanın Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tələblərinə uyğun qurulmasının böyük əhəmiyyəti vardır.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin, xüsusilə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Fransanın, İngiltərənin, Almaniyanın, İsveçrənin, Hollandiyanın və bir çox digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisə və təşkilatların özü, onlarla dövlət orqanları və maliyyə bazarı arasında qarşılıqlı əlaqənin miqyası artıq genişlənir ki, bu da mürəkkəbləşməkdə olan hesablaşmaların düzgün və dəqiq uçotunun aparılmasına, onların hərəkətinə nəzarətin gücləndirilməsinə olan ehtiyacı daha da artırır.

Hazırda azad sahibkarlığın inkişafı və bunun sayəsində milli iqtisadiyyatın yüksəldilməsində onun bütün sahələrinin ahəngdar və dinamik inkişaf etdirilməsində müəssisə vəsaitlərindən düzgün və qənaətlə istifadəni həyata keçirmək məqsədi ilə hesablaşmaların düzgün və səmərəli təşkili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəssisə və təşkilatlar arasında iqtisadi münasibətlərin həyata keçirilməsi zamanı tətbiq edilən nağdsız hesablaşmalar həmin müəssisələrin malik olduqları sərbəst pul vəsaitlərindən öz təyinatı üzrə istifadəyə nəzarət etməyə imkan verir. Hesablaşma əməliyyatlarının uçotunun dəqiq və düzgün təşkili debitor və kreditor borclarının əsassız olaraq formalaşmasına təsir göstərir. Bununla da istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, iqtisadiyyatın dinamik inkişafına, təsərrüfat subyektlərinin ayrı-ayrı təşkilatlar, büdcə və qeyri-büdcə təşkilatları, həmçinin də öz əmək kollektivi qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə əsaslı təsir edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən bütün müəssisə və təşkilatların gəlirlərinin çoxalması dövlətin mərkəzləşmiş xalis gəlirlərinin həcmnin

artmasının başlıca mənbəyi olduğuna görə debitor və kreditor borclarının uçotu ilə əlaqədar əmələ gələn problem aktual bir məsələ kimi diqqəti cəlb edir.

Araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, 2013-cü ildən başlayaraq təsərrüfa subyektlərində, xüsusilə də tədqiqat obyektini kimi seçdiyimiz «BakıMetropoliteni» Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində hesablaşmalardakı gərginliyin azaldılması və maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi, borcların azaldılması, xüsusilə dövlət büdcəsinə və büdcədən kənar fondlara olan borcların azaldılması və tənzimlənməsi üçün bir sıra ciddi normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilmişdir ki, bu da müəssisə və təşkilatlar arasında hesablaşmalarda yaranan çatışmamazlığın aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2014-cü ilin əvəlinə ölkənin ərazisində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatların debitor borcları 39,6 milyon manat, kreditor borcları isə 40,1 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 2013-cü ilə nisbətən müvafiq olaraq 1,8 və 2,0 milyon manat çoxdur.

Bütün bu deyilənlər seçilmiş magistr dissertasiyası mövzusunun aktuallığını əsaslandırır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapdığı müasir dövrdə hesablaşmaların uçotu və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi iqtisad elminin vacib problemlərindən biridir. Son illər bu problemin həlli iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Hesablaşmaların uçotunun tədqiqi ilə respublikanın iqtisadçı alimlərindən S.M.Səbzəliyev, S.Ə.Abbasov, İ.M.Abbasov, S.M.Qasımov, C.B.Namazova, F.Ş.Hacıyev, N.İ.İsmayılov, Ə.İ.Daşdəmirov və digərləri məşğul olmuşlar. Onların əsərlərində, elmi-tədqiqat xarakterli araşdırmalarında müasir dövrün tələblərinə uyğun hesablaşmaların uçotunun təşkili metodikasına dair yazılara tez-tez rast gəlinir.

Sözü gedən problemlə bağlı xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərindən X.Anderson, L.A.Beristayn, Dcon De Merfi, K.Druci, D.Kolduell, B.Nidlz, Ç.Qarrison, Riçard Qomas, Jak Rişar, İ.T.Balabanov, M.İ.Bakanov, V.V.Kovalyov, V.F.Paliy, M.S.Meyksin, Q.V.Savitskaya və digərlərinin əsərlərində hesablaşmaların uçotuna dair dəyərli fikir və mülahizələr əks etdirilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin yazılmasında əsas məqsəd nəqliyyat müəssisələrində hesablaşmaların uçotunun müasir vəziyyəti və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsinə nail olmaq lazımdır:

- Azərbaycanın nəqliyyat təşkilatlarında, xüsusilə də Bakı Metropolitenində hesablaşmaların müasir vəziyyətini tədqiq etmək;

- inkişaf etmiş ölkələrin hesablaşmalarının uçotu sahəsindəki təcrübəni öyrənmək və Azərbaycanın nəqliyyat təşkilatlarında bu təcrübədən istifadə etmək imkanlarını müəyyən etmək;

- hesablaşmaların uçotunun təşkili metodikasında müasir texnologiyadan istifadə olunması imkanlarını müəyyənləşdirmək;

- hesablaşmaların uçotu üzrə mövcud standartların meydana gəlməsinin tarixi köklərinin araşdırılması və onu yetişdirən zəruriliyin əsaslandırılması;

- hesablaşmaların uçotunda Milli Mühasibat Uçotu Standartları ilə kompüter mühasibatının qarşılıqlı tətbiqi prinsiplərinin işlənilib hazırlanması;

- hesablaşmaların sintetik və analitik uçotunun, borclara dair informasiyaların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək.

Tədqiqatın predmeti və obyekt. Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat təşkilatlarında, xüsusilə də Bakı Metropolitenində hesablaşmaların uçotunun müasir vəziyyəti və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, obyektini isə nəqliyyat təşkilatları, o cümlədən Bakı Metropoliteni Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının inkişafını, hesablaşma münasibətlərinin və onlarla əlaqədar borcların tənzimlənməsinə dair normativ-hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Maliyyə Nazirliyinin, İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Vergilər Nazirliyinin qərarı, göstəriş, əsasnamə, təlimat və qaydaları, habelə bu problemi tədqiq edən Azərbaycanın və xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat işində bütün metodlardan zəruri hallarda istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin informasiyası və Bakı Metropoliteni qapalı səhmdar Cəmiyyətinin hesabat məlumatları təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- hesablaşmaların, mühasibat uçotunda Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tələblərinə uyğun şəkildə əks etdirilməsinə dair yeniyanaşma prinsipləri işlənib hazırlanmışdır;

- Yeni uçot standartlarının tətbiqi şəraitində debitor borclarının uzunmüddətli və qısamüddətli aktivlərə aid edilməsi və onların uçotunun bu kontekstə davam etdirilməsinə dair metodoloji prinsiplər işlənib hazırlanmışdır;

- Azərbaycanın Milli Mühasibat Standartlarının tətbiqi şəraitində kreditor borclarının uzunmüddətli və qısamüddətli öhdəliklərə aid edilməsi və onların uçotunun bu kontekstdə davam etdirilməsinə dair metodoloji prinsiplər işlənib hazırlanmışdır;

- dövriyyə aktivlərinin ümumi həcmində debitor borclarının xüsusi çəkisinin aşağı salınması məqsədi ilə debitor borclarının idarə edilməsində maddi stimullaşdırma və məsuliyyət üsullarından istifadə edilməsi əsaslandırılmışdır;

- nəqliyyat təşkilatlarında öhdəliklərin yerinə yetirilməsində tərəflərin məsuliyyət dərəcəsi və şərtləri göstərilmiş, həmçinin debitor borclarının həcmində iş və xidmətlərə görə borcların yeri və rolu qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işində hesablaşmaların uçotunun metodoloji əsaslarına dair aparılmış araşdırmalar nəticəsində arqument və faktlara istinad edilməklə əldə edilən elmi-praktiki və nəzəri-metodoloji müddəalar üzrə irəli sürülən təklif və tövsiyələr nəqliyyat müəssisələrində hesablaşmaların uçotunun milli mühasibat uçou standartlarına uyğun təkmilləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Dissertasiyada göstərilən təklif və tövsiyələrin praktikada tətbiqi debitor və kreditorlar üzrə hesablaşmalara dair daha dəqiq informasiya əldə etməyə, həmçinin təsərrüfat subyektlərində borcların daha səmərəli idarə olunmasını təmin edən qərarları hazırlamağa imkan verməklə böyük rol oynaya bilər.

Disertasiya işinin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Hesablaşma əməliyyatlarının uçotuna dair irəli sürülən nəzəri-metodoloji və elmi-praktiki əhəmiyyətli təklif və tövsiyələr Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi konfranslarında məruzə edilməklə dinləyicilərin nəzərinə çatdırılmışdır.

Dissertasiyanın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 75 səhifə həcmindədir.

I FƏSİL. Hesablaşmaların uçotunun təşkili və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

1.1. Hesablaşma formaları və onların uçotunun təşkili

Müəssisə və təşkilatlar arasında baş verən iqtisadi münasibətlərə uyğun olaraq hesablaşmalardan istifadə edilir. Hesablaşmaların iki növündən ,nağd və nağdsız hesablaşmalardan istifadə edilir. Ən çox nağdsız hesablaşmalardan istifadə olunur. Hazırda hesablaşmaların 80 - 85% nağdsız qaydada həyata keçirilir. Hesablaşmaların formaları malalan və sifarişçilərlə malsatanlar arasındakı razılaşma ilə tənzimlənir. Müəssisə və təşkilatlar arasında aparılan nağdsız hesablaşmaya banklar nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilən əsas nağdsız hesablaşma formalarına ödəniş tapşırığı vasitəsilə hesablaşmalar, tədiyyə tələbnaməsi-tapşırığı vasitəsilə hesablaşmalar, akkreditiv vasitəsilə hesablaşmalar, çeklər vasitəsilə (limitləşdirilmiş və limitsiz çeklərlə) hesablaşmalar, rabitə müəssisələri (poçtlar) vasitəsilə hesablaşmalar aiddir.

Ödəmə tapşırığı vasitəsilə hesablaşma hazırda nağdsız hesablaşma formaları içərisində ən çox istifadə olunan hesablaşma formasıdır. Hesablaşmanın ödəmə tapşırığı vasitəsilə aparılmasında əsas sənəd kimi ödəmə tapşırığından istifadə olunur.

Ödəmə tapşırığı müəssisənin müəyyən məbləğin öz hesablaşma hesabından köçürülməsi barədə ona xidmət edən banka verdiyi tapşırıqdır. Ödəmə tapşırığı yazıldığı gündən sonra 3 gün müddətində etibarlı hesab edilir.

Ödəmə tapşırığından əvvəlcədən ödəmə qaydasında hesablaşma aparılır. Ödəmə tapşırığı vasitəsilə mal əməliyyatı üzrə kreditor borcunun ödənilməsi, icra sənədləri üzrə hesablaşmalar, göstərilmiş xidmətlərə, yerinə yetirilmiş işlərə görə nəqliyyat, kommunal və məişət müəssisələrinə ödəmələr, büdcəyə və büdcədən kənar müəssisələrə olan borc üzrə köçürülmələr, alınmış ssudaların banka qaytarılması üzrə köçürmələr və s. ödəmələr həyata keçirilir.

Ödəmə tapşırığı ödəyici müəssisə tərəfindən standart blankda tərtib edilir. Onun birinci nüsxəsində müəssisə rəhbərinin və baş mühasibin imzası və müəssisənin möhürü olmalıdır. Mal - material əməliyyatları üzrə hesablaşmalar zamanı vəsaitin

köçürülməsinə əsas verən sənədlər (hesab-faktura, qəbul-təhvil aktı, müqavilə) ödəniş tapşırığına əlavə edilir.

Ödəniş tapşırığı vasitəsilə köçürmələr zamanı aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir

DT - 531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları"

521 "Vergi öhdəlikləri"

522 "Sosial sığorta və təminat üzrə öhdəliklər"

501 "Qısamüddətli bank kreditləri"

KT - 223 "Bank hesablaşma hesabları"

Malalanlar və sifarişçilərlə hesablaşmalar zamanı aksept (ödənişə razılıq vermə) hesablaşma formasından istifadə edilir. Müəssisələr istehsal etdikləri məhsula yerinə yetirdikləri iş və xidmətlərə görə malalanlar və sifarişçilərlə hesablaşma münasibətinə girirlər. Müəssisələr istehsal etdikləri məhsulun və göstərdikləri iş və xidmətin dəyərini malalan və sifarişçilərdən almaq üçün onlara xidmət edən banka hesab tədiyyə - tələbnaməsi (hesab tədiyyə - tələbnaməsi - tapşırığı) tərtib edib göndərirlər. Hesab tədiyyə tələbnaməsi 3 və ya 4 nüsxədən ibarət olmaqla tərtib edilir. Malalan və malsatan təşkilata xidmət edən banklar eyni olduqda 3 nüsxə, müxtəlif olduqda isə 4 nüsxə tərtib edilir. Malalan təşkilat hesab- tədiyyə tələbnaməsini 3 gün ərzində aksept etməlidir. Yəni həmin təşkilatın ünvanına göndərilən tədiyyə tələbnaməsində göstərilən məbləğin bank tərəfindən ödənilməsinə razılıq verməlidir, daha doğrusu aksept etməlidir. Akseptdən imtina edildikdə isə hökmən imtinanın səbəbi göstərməlidir. Akseptdən imtina tamamilə və ya hissəvi qaydada ola bilər.

Hesab tədiyyə tələbnaməsi vasitəsilə hesablaşma nəticəsində malsatan təşkilatın hesablaşma hesabına vəsait daxil olduqda aşağıdakı iki variantla mühasibat yazılışı tərtib edilir.

I- müəyyən edilmiş qaydada buraxılmış məhsula, yerinə yetirilmiş iş və xidmətə görə malalan və sifarişçilərin hesabına aid edilən satış puluna görə :

DT - 171 " Alıcılar və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları "

211" Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları "

KT - 601 " Satış " hesabı

Eyni zamanda satılmış məhsulun istehsalına çəkilən faktiki xərcləri 202 N-li "İstehsalat məsrəfləri" hesabının kreditindən 701 "Satışın maya dəyəri" hesabının debetinə yazmaqla silmək tələb olunur.

II - variant: satılmış məhsulun ,yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərin dəyəri müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olduqda belə mühasibat yazılışı tərtib edilir:

DT - 223 "Bank hesablaşma hesabları"

KT - 171 "Alıcılar və sifarişçilərin uzunmüddətli debitor borcları"

211 "Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli borcları"

Nağdsız hesablaşmalarda istifadə edilən formalardan biri də akkreditivlərlə hesablaşmalardır. Akkreditiv üzrə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin akkreditiv açılması haqqında tapşırığı və göstərişi ilə hərəkət edən bank (emitent bank) vəsait alana vəsait ödəməyi və ya köçürmə vekselinə ödəməyi, aksept etməyi və ya uçota almağı yaxud bu səlahiyyətləri başqa banka (icraçı banka) verməyi öhdəsinə götürür.

Vəsait alana vəsaiti ödəyən və ya köçürmə vekselinə ödəyin, aksept edən və ya uçota alan emitent banka icraçı bank haqqında qaydalar tətbiq olunur.

Akkreditivin icrası üçün vəsait alan icraçı bank akkreditivin bütün şərtlərinin yerinə yetirildiyini təsdiqləyən sənədləri təqdim edir. Bu şərtlərdən heç olmasa biri pozulduqda akkreditiv icra edilmir. İcraçı bank həmin sənədlərin yalnız formal baxımdan qaydada olmadığını yoxlamalıdır.

Əgər icraçı bank akkreditivin şərtlərinə müvafiq surətdə ödəniş icra etmiş və ya başqa əməliyyatı aparmışdırsa, emitent bank ona akkreditivin icrası ilə bağlı çəkdiyi xərclərin əvəzini ödəməlidir. Göstərilən xərclərin əvəzi, habelə akkreditivin icrası isə əlaqədar emitent bankın bütün başqa xərclərinin əvəzi ödəyici tərəfindən ödənilir.

Əgər icraçı bank zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun gəlməyən sənədləri qəbul etməkdən imtina edərsə, bu barədə o, imtinanın səbəblərini göstərməklə vəsait alana və emitent banka dərhal məlumat verməlidir.

Əgər icraçı bankın qəbul etdiyi sənədləri aldıqdan sonra emitent bank onları zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun gəlməyən hesab edərsə ,onların qəbulundan imtina edə bilər və akkreditivin şərtləri pozulmaqla vəsait alana ödənilmiş məbləği icraçı bankdan tələb edə bilər. Ödənilməmiş akkreditiv üzrə isə ödənilmiş məbləğlərin əvəzini ödəməkdən imtina edə bilər.

Akkreditiv hesablaşma formasından yalnız kənar şəhərli hesablaşmalarda istifadə olunur. Bu o deməkdir ki, malsatan təşkilatla malalan təşkilat eyni şəhərdə olmur. Akkreditivin fəaliyyət müddəti bank tərəfindən məhdudlaşdırılır və bu müddət malsatanla malalan arasında bağlanmış müqavilə əsasında tənzimlənir. Akkreditiv qaydasında hesablaşmanın ən mühüm xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, ödəniş malsatanın yerləşdiyi yerdə aparılır. Akkreditiv hesablaşma formasında malalan təşkilatın pul vəsaiti malsatan təşkilata xidmət edən bankda bronlaşdırılır, bununla da malsatan müəssisə malı alıcının ünvanına yola salan kimi, yola salınan malların dəyəri həmin vaxt malsatan təşkilata ödənilir.

Azərbaycan Respublikasında akkreditivlər ilə hesablaşmaların yalnız sənədli akkreditiv formasından istifadə edilir.

Sənədli akkreditiv bankın (emitent bank) müştərinin (akkreditivə əmr verənin, yəni apeeikantın) xahişi ilə və sərəncamına əsasən hərəkət edərək ödənişin üçüncü şəxsin (benifisarın) adına aparılmasını həyata keçirən bir saziş hesab edilir.

Akkreditiv açmaq üçün apeeikant - yəni akkreditivin açılması üçün sərəncamla emitent banka müraciət edən alıcı ona xidmət edən banka ərizə ilə müraciət edir. Ərizədə mal göndərənin adı, akkreditivin məbləği, akkreditivin müddəti, ödənişin hüquqi əsası . malların və xidmətlərin adı, qiyməti və miqdarı göstərilir.

Göstərilən rekvizitlərin biri olmadıqda akkreditiv emitent bank tərəfindən açılmır.

Akkreditiv alıcı təşkilatın öz xüsusi vəsaiti və ya bankın krediti hesabına açıla bilər. Lakin hər iki mənbədən istifadə etməklə akkreditiv açılmasına icazə verilmir. Akkreditivin qüvvədə olan müddəti də apeeikant tərəfindən müstəqil qaydada müəyyən edilir. Akkreditiv ssuda hesabına açılarsa onun müddəti alınmış ssudanın müddətinə uyğunlaşdırılmalıdır. Akkreditiv göstərilən müddətdə istifadə olunmadıqda bağlanılır və istifadə olunmamış akkreditiv məbləği (qalığı) aidiyyəti üzrə geri qaytarılır.

Müəssisənin öz vəsaiti hesabına akkreditiv açıldıqda belə mühasibat yazılışı verilir:

DT – 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları "

KT - 223 "Bank hesablaşma hesabları "

Akkreditiv bankın qısamüddətli krediti hesabına açıldıqda

DT - 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları"

KT - 501 "Qısamüddətli bank kreditləri"

Açılmış akkreditiv məbləğindən malgöndərən təşkilatın borcu ödənildikdə

DT - 431 "Malsatan və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları"

531 "Malsatan və podratçılara kreditor borcları"

KT - 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları"

Akkreditiv istifadə olunmadıqda və ya müəyyən edilmiş müddət başa çatdıqda və akkreditiv açılmış mənbəyi üzrə geri qaytarılır. Bu zaman aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir.

DT - 223 "Bank hesablaşma hesabları" və ya 501 "Qısamüddətli bank kreditləri"

KT - 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları"

Nağdsız hesablaşma formalarından biri də çeklərlə hesablaşmadır. Çek nağdsız hesablaşma vasitəsi kimi bankdakı vəsaitə sərəncam vermək üçün nəzərdə tutulmaqla təqdim edənə verilən, adlı və adsız növlərə bölünür. Birinci halda çek təqdim edən hər kəs üçün yazılır, onun ödənməsi sadəcə təqdim olunmaq yolu ilə həyata keçirilir. Adlı çek konkret olaraq adı göstərilən şəxsə verilmək üçün nəzərdə tutulur. Nəhayət orderli çek müəyyən bir şəxsin xeyrinə, yaxud onun göstəricisinə uyğun yazılır. Yəni çek sahibi onu veksəl indossamenti funksiyasına oxşar funksiyaları yerinə yetirən indossamentin köməyi ilə başqa birisinə verə bilər.

Çeklərlə istifadə zamanı Mərkəzi bankın təlimatı əsas götürülür. Müəssisə çeki almaq üçün banka müəssisə rəhbərinin və baş mühasibin imzası ilə və möhürlə təsdiq olunmuş ərizə təqdim edir. Çeklərlə hesablaşma vaxtı çek verən çeki doldurduqdan sonra çek alanla birlikdə həmin çeki benifisar banka təqdim edir. Çekin məbləğinin çekdəki qalığı uyğun olub-olmaması bank tərəfindən möhürlə təsdiq edilir.

Çeklərlə hesablaşma zamanı əsas prinsip odur ki, vəsait çek verənin xüsusi bron hesabından silinməyənədək çek saxlayanın hesabına mədaxil olunmasın.

Banklar çek saxlayanın hesabından vəsaiti zona hesablaşma kassa mərkəzindən (ZHKM) alınmış çek siyahısı əsasında silirlər. Siyahıda çek haqqında bu məlumatlar olur: a) emitent bankın adı; b) müxbir hesabının nömrəsi; c) tranzit hesabın nömrəsi; ç) çek verənin hesabının nömrəsi; d) çekin məbləği; e) çekin nömrəsi

Çek itdikdə onun sahibi banka istifadə olunmamış çeklərin nömrələri göstərməklə məlumat verməlidir.

Çek kitabçalarına müəssisənin xüsusi vəsaiti hesabına məbləğ köçürüldükdə

DT - 224 "Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları" (çeklərlə hesablaşmalar subhesabı)

KT - 223 "Bank hesablaşma hesabları"

Çeklərlə hesablaşma qaydasında məlsatanlara və podratçılara olan kreditör borc ödəniləndə

DT - 531 " Məlsatan və podratçılara kreditör borcları"

DT - 224 " Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları"

1.2. Mal-material və xidmət əməliyyatları üzrə hesablaşmaların uçotu

Müəssisələr arasında əmək vasitələri və əşyalarının alınması, buraxılan məhsulların (iş və xidmətlərin) satışı ilə əlaqədar olaraq müəyyən hesablaşma münasibətlərinə girirlər ki, bu da təsərrüfat müqavilələri ilə rəsmiləşdirilir. Kənardan alınmış bütün qiymətliyə üçün pul ödəmək, buraxılış məhsul, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərə görə isə pul almaq zərurəti yaranır.

Müəssisələr özlərinə lazım olan ehtiyatları və vasitələri tədarük edən zaman kənar təşkilatların xidmətlərindən istifadə edərkən malsatan və podratçılarla müntəzəm olaraq hesablaşma əlaqələrinə girirlər.

Malsatan və podratçı dedikdə, müəssisəyə xammal, material və digər dəyərliləri göndərən, habelə müxtəlif növ xidmətlər göstərən (elektrik enerjisi, par, su, qaz və s. buraxan) və müxtəlif işlər yerinə yetirən (məs. əsas vəsaitlərin cari və əsaslı təmirini, nəqliyyat xidmətini və s.) təşkilatlar başa düşülür. Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar adət üzrə mal material dəyərlilərinin yüklənməsi, iş və xidmətlərin göstərilməsindən sonra və ya onların razılığı ilə eyni vaxtda yaranır.

Bazar münasibətlərinə keçid və idarəetmədə olan dəyişikliklə əlaqədar olaraq hesablaşmaların uçotunda bir sıra dəyişikliklər baş vermişdir.

Ölçü cihazlarının göstəricilərinə əsasən buraxılmış qaz, su, istilik və elektrik enerjisi, həmçinin kanalizasiya, telefondan istifadə, poçt-teleqraf və s. xidmətlər müəssisələrin razılığı olmadan akseptsiz qaydada mövcud qüvvədə olan tariflərə əsasən ödənilir.

Malsatan və podratçılarla hesablaşmaların sintetik uçotunu aparmaq üçün mühasibat uçotunun hesablar planında 531N-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları» adlı passiv hesab nəzərdə tutulmuşdur.

Hal-hazırda təşkilatlar göndərilmiş məhsul, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərə görə hesablaşma formasını özləri sərbəst seçirlər.

Hesablaşmaların aksept formasında istifadə edilən zaman alınmış material, məhsul, göstərilən iş və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi zamanı

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları»

KT 223 «Bank hesablaşma hesabı» tərtib edilir.

Malsatan və podratçılara olan borc bank ssudaları hesabına ödəniləndə isə,
DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabı
KT 501 «Qısamüddətli bank kreditləri» hesabı yazılışı tərtib olunur.

Son dövrlərdə respublikalararası və eləcə də müəssisə və təşkilatlararası mübadilənin pozulması ilə əlaqədar olaraq material göndərən təşkilatlar akkreditiv formada hesablaşmalar aparılmasını tələb edirlər. Bunun üçün I bölmədə şərh edilən qaydada akkreditivlər açılır. Akkreditivlər təşkilatın hesablaşma hesabında pul vəsaiti olduqda xüsusi vəsait hesabına, olmadıqda isə qısamüddətli bank kreditləri hesabına açılır.

Ona görə də bu əməliyyata akkreditivin açılma mənbəyindən asılı olaraq

Dt 224 «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları» hesabının
«Akkreditivlər» subhesabı

KT 223 «Bank hesablaşma» hesabları

KT 501 «Qısamüddətli bank kreditləri» hesabı yazılışı tərtib edilir.

Açılmış akkreditivlər hesabına malgöndərən borcunun ödənilməsinə isə mühasibatlıqda

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabı

KT 224 «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları» hesabının
«Akkreditivlər» subhesabı yazılışı tərtib edilir.

Bəzən malsatana olan borcun satış hesabına yazılması ilə azaldılması hallarına da rast gəlmək olar. Bu ilk baxışda çox təəccüblü görünə bilər. Lakin mal mübadiləsi əməliyyatlarının, yaxud barter əsasında həyata keçirilən əməliyyatların mühasibat uçotunda əks etdirilməsi qaydasına nəzər yetirsək, bütün deyilən halın qanunauyğunluğu təsdiq olunur.

Tədqiqat obyektini olan müəssisədə 2016-cı ilin mart ayında malsatanlardan alınmış material dəyərlilərinin ödənilməsi zamanı aşağıdakı mühasibat köçürməsi tərtib olunmuşdur.

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabı

KT 601 «Satış» hesabı

Ümumiyyətlə, müəssisədə belə yazılışlarla rastlaşmaq mümkündür. Podrat tikinti və quraşdırma, elmi-tədqiqat və digər anoloji təşkilatlar baş podratçı təşkilat kimi

çıxış edən hallarda öz subpodratçıları ilə hesablaşmanın aparılmasında 531 №-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabından istifadə edirlər.

Qüvvədə olan hesablar planı və onun tətbiqinə dair, təlimat alınmış material dəyərlilərinə, qəbul edilmiş işlərə, yaxud istehlak olunmuş xidmətlərə görə əmələ gələn hesablaşma əməliyyatlarının təqdim olunmuş hesabnamənin ödənmə dövründən asılı olmayaraq 531 №-li hesabda aparılmasını tələb edir. Bu cür əməliyyatın aparılması, ödənişin necə aparılmasından asılı olmayaraq alınmış qiymətlərin (əmlakın) dəyərinin 531 sayılı hesabda əks etdirilməsi ilə əlaqədardır.

Əmtəə-material dəyərlilərinin təşkilatda hansı qiymətlə qiymətləndirilməsindən asılı olmayaraq 531 №-li hesabın kreditində hesablaşma sənədi üzrə ödənişə qəbul edilmiş məbləğ əks etdirilir.

Malsatanlardan əldə edilən sənədlərə əsasən müəssisənin anbarına material ehtiyatlarının yaxud malların daxil olunmasını təsdiq edən müşayətedici sənədlərin mövcudluğu nəzərdə tutur.

Müəssisədə 2016-ci ildə 26 sayılı qaiməyə əsasən daxil olunmuş müxtəlif materialların mədaxili uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilmişdir.

DT 201 “Material ehtiyatları” hesabı qısamüddətli kreditor borcları hesabı.

Alınmış materialloar üçün nəzərdə tutulan ƏDV-nin məbləği üçün isə

DT 241 “əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi” hesabı

KT 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabı.

Daxil olmuş azqiymətli və tezköhnələn əşyalara, mallara və s. görə ödənişə qəbul edilmiş hesablaşma sənədlərinin məbləği üçün

DT 207 «Digər ehtiyatlar» hesabı

DT 205 “Mallar” hesabı

KT 531 « Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları » hesabı.

Müəssisələrdə kənar təşkilatların müxtəlif xarakterli iş və xidmətlərinin dəyəri məhsulun maya dəyərinə daxil edilir ki, bu zaman 531-saylı hesab aşağıdakı hesabların debeti ilə müxabirləşir və uçotda belə əks etdirilir:

DT 202 «İstehsalat məsrəfləri» hesabı

DT 202 “Köməkçi istehsalat” hesabı

DT 721 «İnzibati xərclər» hesabı

DT 242 «Gələcək dövrlərin xərcləri» hesabı

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabı.

Uçotun jurnal-order formasında malsatanlarla hesablaşmaların uçotu 6 sayılı jurnal-orderdə aparılır. Bu jurnal-orderdə malsatanlarla hesablaşmaların sintetik uçotu analitik uçotla əlaqələndirilməklə aparılır.

Müəssisə və təşkilatlar istehsal etdikləri məhsul, yerinə yetirdikləri iş və göstərdikləri xidmətlərə görə malalanlar və sifarişçilərlə hesablaşma münasibətlərinə girirlər. Hesablaşma əməliyyatları içərisində malalanlar və sifarişçilərlə hesablaşmalar xüsusi yer tutur. Çünki satılmış mala, yerinə yetirilmiş iş və xidmətə görə pulun vaxtında daxil olması müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün xüsusilə vacibdir. Buna görə də müəssisənin mühasibatlığında malalan və sifarişçilərlə hesablaşmaların uçotu daima diqqət mərkəzində olmalı, onun səmərəli formaları seçilməli və uçotu təkmilləşdirilməlidir.

Qeyd edilən hesablaşmaların uçotu zamanı qeyri-nəgd qaydada həyata keçirilən aksept hesablaşma forması geniş yayılmışdır.

Müəssisədə buraxılmış və satılmış mallara, göstərilmiş xidmət və yerinə yetirilmiş işlərə görə daha doğrusu malalan və sifarişçilərə hesabnamə təqdim edir.

Malalan və sifarişçilərlə hesablaşmaların uçotu qaydası məhsul satışının uçotu metodlarının seçilməsindən asılıdır. Əgər məhsul satışı onu əvvəlcədən yüklənmiş məhsula görə ödəmə hesab edilən hallarda debitor borcunun uçotu istehsal maya dəyəri ilə 701 №-li “Satışın maya dəyəri” hesabının debetində əks etdirilir.

Əgər məhsul satışı anı məhsulun yüklənməsi anı ilə müəyyən edilən hallarda debitor borcunun uçotu satış qiyməti ilə aparılır. Bu zaman malalan və sifarişçilərlə hesablaşmaların uçotunu aparmaq üçün mühasibat uçotunun vahid hesablar planında 211 №-li «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» sintetik hesabdən istifadə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu zaman təsərrüfat əməliyyatlarının nümunəvi-məhsul tədarüku konkret ödənişin tədarüku sexindən istifadə edilərsə, 211 sayılı hesab üçün subhesablar açılır. Hesab planında həmin hesab üzrə aşağıdakı subhesabların açılması nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) 211/1 «İnkassa qaydasında hesablaşmalar»;
- 2) 211/2 «Planlı ödəniş qaydasında hesablaşmalar»;

3) 211/3 «Alınmış veksellər» və s.

Tədarük müqaviləsi üzrə hesablaşmanın inkassa formasının tətbiqi nəzərdə tutulan hallarda 211 sayılı hesab üçün yüklənmiş məhsullarla, yerinə yetirilmiş işlərə yaxud göstərilmiş xidmətlərə görə malalan və sifarişçilərə təqdim edilmiş və bank tərəfindən qəbul olunmuş hesablaşmaları uçota alan 211/1 «İnkassa qaydasında hesablaşmalar» subhesabı açmaq olar. İnkassa forması ilə hesablaşmanın düzgün nizama salınması, ümumi fəaliyyətin günün tələbləri səviyyəsində qurulmasına müsbət təsir göstərə bilər.

Hal-hazırda inkassa forması ilə hesablaşmanın tənzimlənməsi məsələlərinə bu və ya digər səviyyədə toxunan və formal olaraq öz qüvvəsini itirməyən onlarla normativ aktlar vardır ki, onların bank fəaliyyətində tətbiqi müəssisələrin iqtisadi göstəricilərinin yaxınlaşmasına şərait yaradır. Bununla belə inkassa forması ilə hesablaşma ən çox, xüsusilə kommunal xidmətinə görə hesablaşmaları həyata keçirən müəssisələrdə daha geniş istifadə olunur. Bu cür hesablaşmanın təşkili zamanı Azərbaycan Respublikasının mülkü hüquq məəcəlləsinin müvafiq maddəsinə, bank hesabları müqaviləsinə və tədarük (podrat və i.a.) müqaviləsinə əsaslanmalıdır.

Malalan və malsatan arasında uzunmüddətli əlaqəli olan hallarda bu cür hesablaşmaları uçota almaq üçün 211/2 «Planlı ödəniş qaydasında hesablaşmalar» subhesabı açıla bilər. 211/2 sayılı subhesabın tətbiqi konkret tədarük üzrə hesablaşmaları (hər bir hesablaşma sənədi üzrə) deyil, onların vəziyyətini müntəzəm olaraq tənzimləyən planlı ödəniş və planlı tədarükü nəzərdə tutur.

Yüklənmiş məhsulun ödənişinə veksəl verilən hallarda onların uçotu ayrıca olaraq 211/3 №-li «Alınmış veksellər» subhesabında aparılır. 211 №-li «Alıcılar və sifarişçilərin hesablaşmalar» hesabının debeti malalanlara (sifarişçilərə) təqdim olunmuş hesablaşma sənədinin məbləği qədər 601 №-li «Satış», 611 №-li «Sait əməliyyat gəlirləri» ilə müxabirləşir, onun krediti daxil olmuş ödənişlər, hesab edilmiş avans məbləğlərində pul vəsaitləri və hesablaşmaları uçota alan hesablarla müxabirləşir.

Başqa sözlə bu qeyd edilən hesabın debetində malalanlardan və sifarişçilərdən yüklənmiş mala, yerinə yetirilmiş iş və xidmətə görə alınası məbləğ, hesabın kreditində isə faktiki alınmış, daha doğrusu daxil olmuş məbləğlər əks etdirilir. .

211 №-li “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları” hesabının debetinə satış hesablarının isə kreditinə satışdan əldə edilən gəlirin müəyyən edilmə metodundan asılı olmayaraq məhsul və yaxud digər əmlak yüklənən zaman mühasibat yazılışı verilməlidir.

Müəyyən edilmiş qaydada buraxılmış və ya təhvil verilmiş və hesabnamə təqdim edilmiş məhsul, iş və xidmətlər üçün

DT 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabı

KT 601 “Satış” hesabı yazılışı tərtib edilir.

Eyni zamanda həmin malların istehsalı, işlərin və xidmətlərin həyata keçirilməsinə çəkilən faktiki xərclər 202 “İstehsalat məsrəfləri” hesabının kreditindən 701 №-li “Satışın maya dəyəri” hesabının debetinə silinir.

Təqdim olunmuş hesabnaməyə əsasən buraxılış məhsula, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərə görə hesablaşma hesabına daxil olan zaman

DT 223 “Bank hesablaşma hesabları”

KT 211 “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları” hesabı yazılışı tərtib olunur.

Ümumi qaydadan fərqli olaraq, əgər satış müqaviləsinə əsasən yüklənib yola salınan məhsullar (mallar) üzərində mülkiyyət, istifadə, sərəncamvermə hüququnun və məhsulun təsadüf üzündən məhv olması riskinin müəssisədən malalana, sifarişçiyə keçid vaxtı nəzərdə tutubsa, yüklənmiş məhsulların dəyəri 211 №-li hesabın debetinə 701 №-li hesabın isə kreditinə yazmaqda uçotda əks etdirilir. Bəzən təcrübədə malalan tərəfindən tədarük edilən malın dəyərindən artıq məbləğ köçürülmə hallarına rast gəlinir. Belə olan halda tədarük dəyərindən artıq köçürülən məbləğ qədər 211 məbləğ hesab debetləşdirilir ki, bu zaman 223 «Bank hesablaşma hesabları» hesabı kreditləşdirilir.

211 №-li «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının analitik uçotu malalanlara (sifarişçilərə) təqdim olunmuş hər bir hesabnamə, planlı ödəniş qaydasında hesablaşmalar isə hər bir malalan və sifarişçi üzrə aparılır. Analitik uçotun təşkili malalan və sifarişçilərlə hesablaşmalar: pul vəsaitlərinin daxil olma vaxtı çatmayan veksellər; bankda diskontlaşdırılmış veksellər; pul vəsaitləri vaxtında daxil olmayan veksellər üzrə borc məlumatlarının əldə edilməsini təmin etməlidir.

1.3. Qeyri mal-material əməliyyatları üzrə hesablaşmaların uçotu

Əvvəlcə qeyd edildiyi kimi nağdsız həyata keçirilən hesablaşmalar özləri də iki yerə - mal əməliyyatlarına və qeyri-mal əməliyyatlarına (əmtəəsiz) bölünür. Qeyri-mal əməliyyatları dedikdə kommunal təşkilatlarla, büdcə ilə, müxtəlif debitor və kreditorlarla, təsərrüfat daxili hesablaşmalar, iddialar üzrə hesablaşmalar, avanslar üzrə hesablaşmalar və s. daxildir.

Qeyri-mal (əmtəəsiz) hesablaşmalar içərisində mühüm yerlərdən birini də müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmalar tutur ki, onun uçotu üçün yeni hesablər planında 177 №-li “Digər uzunmüddətli debitor borcları”, 217 №-li “Digər qısamüddətli debitor borcları” və 435 №-li “Digər uzunmüddətli kreditor borcları”, 538 №-li “Digər qısamüddətli kreditor borcları” hesablari nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edilən hesablarda hesablaşmaların növləri üzrə subhesablər açıla bilər:

Müxtəlif müəssisə və təşkilatların özlərinin debitor borclarını ödəməsi

DT 223 “Bank hesablaşma hesablari”

KT 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabı

İşçilərdən icra və rəqələri üzrə müxtəlif tutulmalar edilməsi

DT 533 «Əməyin ödənişi üzrə işçilərə olan qısamüddətli kreditor borcları»

KT 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabı

Debitor borclarının silinməsinə (vaxtı keçdiyinə görə)

DT 801 “Ümumi mənfəət (zərər)”

Kt 177 «Digər uzunmüddətli debitor borcları» hesabı

Məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin saxlanılması üçün valideynlərin ödədiyi haqq

Dt 217 «Digər qısamüddətli debitor borcları» hesabı

KT 544 “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabı

Müxtəlif kreditor borclarının hesablaşma hesabından və ya ssuda hesabına ödənilməsinə

Dt 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» hesabı

Kt 223 “Bank hesablaşma hesablari”

Kt 501 “Qısamüddətli bank kreditləri” hesabı yazılışları tərtib edilir.

Müxtəlif debitor və kreditorlarla hesablaşmaların analitik uçotu və bir debitor və kreditor üzrə açılmış şəxsi hesablarda aparılır.

Müəssisə və təşkilatlarda müxtəlif təşkilatlarla hesablaşma zamanı bir sıra nöqsan və çatışmamazlıqlar meydana gəlir ki, bunlar da «İddialar üzrə hesablaşmalar» hesabından istifadə edilməklə tənzimləndirilir. Bu hesabın debetində malgöndərənlərin hesablalarının yoxlanılması zamanı onların qiymət və taariflərə uyğun gəlməməsi, hesabı səhvlər və s. əks etdirilir. Bu əməliyyat

Dt 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabı

Kt 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabı

yazılışı ilə rəsmiləşdirilir.

Malgöndərən və podratçılardan cərimə, pensiya və dəbbələmə pullarının alınması isə

Dt 63 «Digər qısamüddətli debitor borcları » hesabı

Kt 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı yazılışı tərtib olunur.

217 №-li “№-li” (iddialar üzrə subhesablar üzrə) hesabının kreditində isə ödənilmiş iddialar əks etdirilir ki, bu da əksər hallarda 223 №-li «Bank hesabları”, 221 №-li “Kassa” hesabının debeti ilə müxabirləşir.

Qeyri mal-material əməliyyatları arasında tədqiqat apardığımız «Bakı Metropoliteni» QSC-də təhtəhəsab şəxslərlə hesablaşmaların uçotunun da xeyli xüsusi çəkisi olduğunu nəzərə alaraq bu əməliyyatın şərh edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

Müəssisə və təşkilatlar təsərrüfat fəaliyyəti prosesində zəruri hallarda öz ştatalarında olan işçilərə materialların, dəftərxana ləvazimatlarının, avadanlıqların alınması, həmçinin işlə əlaqədar olaraq texniki qurğuların quraşdırılması, yeni texnologiyaların öyrənilməsi üzrə xidməti ezamiyyət üçün kassadan və hesablaşma hesabından avans olaraq nağd pul verilir. Həmin məbləğlər mühasibat uçotunda təhtəhəsab məbləğlər adlanır. Təhtəhəsab məbləğlərin verilməsi və sənədlərlə rəsmiləşdirilməsi qaydası da kassa əməliyyatlarının aparılmasına dair qüvvədə olan mövcud təlimatla tənzimlənir. Avans məbləği alan işçi ona tapşırılmış işiyerinə yetirdikdən sonra təsdiqedic sənədlər əsasında avans hesabatı tərtib edərək, müəssisənin mühasibatlığına təqdim etməlidir. Əgər işçi müşayətedici sənədlərlə

təsdiq olunmaq şərtilə ona ödənilmiş avans məbləğindən artıq xərclənmişsə, onda yenidən haqq - hesab edilərək artıq xərclənmiş məbləğ işçiyə ödənilir. Alınmış avans məbləği təyinatı üzrə xərclənmədikdə və ya az xərcləndikdə qalıq məbləği işçi tərəfindən kassaya qaytarılır, əks təqdirdə xərclənməmiş qalıq məbləği avans alanın əmək haqqından tutulur.

Təhtəlhesab məbləğlərin həcmi məhduddur və təsərrüfat ehtiyacları üçün verilmiş avans məbləğləri müəyyən edilmiş qayda ilə təsərrüfat ehtiyaclarına xərclənir və müvafiq sənədlərlə təsdiq edilir.

Müəssisələrdə təhtəlhesab məbləğləri o şəxslərə verilir ki, onlar müəssisənin işçisi olmaqla avans kimi aldıkları inzibati-təsərrüfat və xidməti ezamiyyə xərcləri üçün qoyulmuş müddət də hesabat versinlər.

Təsərrüfat ehtiyacları üçün kassadan nağd pul almağa icazəsi olan şəxslərin siyahısı müəssisələrin rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur. Həmin xərclərin həcmi məhduddur və təsərrüfat ehtiyacları üçün verilmiş məbləğlər təsdiq olunmuş smetaya müvafiq olmalıdır.

Həmin məbləğlərin həcmi məhduddur və təsərrüfat ehtiyacları üçün verilmiş məbləğlər müəyyən edilmiş qayda ilə təsərrüfat ehtiyaclarına xərclənir və müvafiq sənədlərə təsdiq edilir. Yuxarıda göstərilən müddətdə (təşkilatın yerləşdiyi yerdə 2 günlük tələbat həcmində 3 gündən artıq olmayaraq, təşkilat yerləşməyən yerlərdə isə 10 günlük tələbat həcmində 15 gündən artıq olmayan müddətdə) kassaya geri qaytarılır.

Kassaya qaytarılması məbləği müəyyən etmək üçü qeyd etdiyimiz kimi təhtəlhesab şəxslər zəruri sənədləri əlavə etməklə avans hesabat təqdim edirlər.

Təhtəlhesab məbləğlər içərisində əsas yeri xidməti ezamiyyə xərcləri tutur. Hal-hazırda xidməti ezamiyyə üçün məbləğlərin verilməsi və xərclənməsi qaydası Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin və digər orqanların birgə təsdiq etdiyi 21 fevral 2008-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının işçilərin ezamiyyə qaydaları ilə tənzimlənir. Ezam olunan müddətdə ezamiyyətdə olan işçilərin əsas iş yerində orta əmək haqqı saxlanılır. Ezamiyyənin müddəti dövlət hakimiyyət orqanlarının, müəssisə, idarə və təşkilatların rəhbərləri tərəfindən təyin edilir. Ezamiyyə müddətinin maksimum həddi 40 gündür. Bu hədd Azərbaycan Respublikasının xarici

ölkələrdə olan səfirliklərinə, konsulluqlarına, nümayəndəliklərinə və beynəlxalq təşkilatlarda çalışan işçilərə və nümayəndələrə aid deyildir.

Auditor yoxlamalarında və təftiş-nəzarət yoxlamaların ezamiyyət müddəti müstəsna hallarda müvafiq orqanların rəhbərlərinin rəsmi icazəsi ilə Auditor yoxlaması və nəzarət yoxlaması başa çatana qədər artırıla bilər.

İşçilərin respublika nazirliklərinə, komitələrinə və baş idarələrinə, yaxud digər təsərrüfat idarə orqanlarına ezamiyyət müddəti yolda olduğu vaxt nəzərə alınmadan 5 gündən artıq olmamalıdır. Ezamiyyət müddəti müstəsna hallarda zəruriyyət olduqda işçini ezam edən müəssisə rəhbərlərinin icazəsi ilə 5 gün artırıla bilər.

Respublika daxili ezamiyyətlər zamanı müvafiq əmrlə yanaşı işçiyə ezamiyyət vəsiqəsi də verilir. Təşkilatlarda ezamiyyətə göndərilən və ezamiyyətdən qayıdan işçilərin qeydiyyatı müvafiq kitabda aparılmalıdır. Həmin kitabda ezam edilən və ezamiyyətdən qayıdan işçinin vəzifəsi, adı, soyadı, ezamiyyət vəsiqəsinin və şəxsiyyəti təsdiq edən sənədin nömrəsi, ezam edilən təşkilatın adı qeyd olunmalıdır.

Nəqliyyat vasitələrinin yola düşdüyü gün ezamiyyətə gedilən gün, nəqliyyat vasitəsinin daimi iş yeri yerləşən yaşayış məntəqəsinə gəldiyi gün isə ezamiyyətdən qayıdılan gün sayılır. Nəqliyyat vasitəsi saat 24-ə kimi (saat 24-də daxil olmaqla) yola düşərsə ezamiyyətə gedən gün cari gün, 00-saatdan sonra isə sonrakı günlər sayılır. Əgər nəqliyyat vasitəsinin yola düşdüyü yer yaşayış məntəqəsindən kənarında yerləşərsə, həmin yerə getmək üçün lazım olan vaxt nəzərə alınır. İşçinin daimi iş yerinə qayıtması günü eyni qayda ilə təyin edilir.

Ezamiyyətə gedən hər bir işçiyə yol xərcinin ödənilməsi, yemək xərci (gündəlik xərc), və yaşayış yerinin kirayəsi üçün xərcləri ödəmək üçün müəyyən edilmiş norma daxilində pul şəkilində avans verilir.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaşların xidməti ezamiyyətə xərclərinin normativləri haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 25 yanvar 2008-ci il tarixli 14 sayılı qərarı qüvvəyə minmişdir. Hal-hazırda respublika ərazisi daxilində ezamiyyətə xərcləri qeyd edilən sənəddəki normalara müvafiq olaraq ödənilir və məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilir. Həmin normalara əsasən fəhlə və qulluqçu xidməti ezamiyyətə gedən zaman yerinə yetiriləcək işin həcmindən asılı olaraq təxmini avans məbləği verilir. Bu avansda yol xərci, gündəlik yemək və

yatacaq xərcləri və s. nəzərdə tutulmuşdur. Ezamiyyətə gedən şəxs qayıtdıqdan sonra 3 gün müddətində hesabat verir və avans hesabatının ona əlavə edilən sənədlərlə birlikdə müəssisənin mühasibatlığına təqdim edir. Yalnız bundan sonra tərtib olunmuş hesabata əsasən ezamiyyətdən qayıtmış şəxsə həqiqi çatası məbləğ müəyyənləşdirilir. Əgər avans kimi verilmiş məbləğ faktiki hesablanmış məbləğdən çox olarsa, bu zaman fəhlə və qulluqçudan həmin fərq tutulur. Əgər əksinə olarsa, yaranmış fərq qədər təhtə hesab şəxsə əlavə məbləğ ödənilir. Təhtə hesab şəxsə çatası faktiki ezamiyyə xərcləri aşağıdakı qayda ilə hesablanır:

1. Yol xərci tamlıqla. Lakin bu haqda ezamiyyə haqqında verilmiş əmrdə ezamiyyətə gedən şəxsin hansı nəqliyyat vasitəsindən istifadə etməsi göstərilməlidir. Əgər ezamiyyətdən qayıdan şəxs yol bileti təqdim etməzsə, onda müdiriyyətin razılığı ilə ona ən aşağı tariflə və ya tam məbləğdə yol xərci ödənilə bilər.

2. Azərbaycan Respublikasının ərazisində ezamiyyə xərclərinin 1 günlük norması təqdim edilən sənədlər əsasında Bakı şəhərində 1 gündə 65 manatdan, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan şəhərlərində 50 manatdan, respublika tabəli digər şəhərlərdə 45 manatdan, rayon mərkəzlərində, kənd yerləri və şəhər tipli qəsəbələrdə gündə 40 manatdan artıq olmamalıdır. Müvafiq təsdiqedic sənədlər təqdim edilmədiyi hallarda ezamiyyə xərcləri hər gün üçün Bakı şəhərinə ezam edilənlərə 32,5 manat, respublikanın digər yerlərinə gedənlərə isə müvafiq olaraq, 25, 20 və 15 manat miqdarında, yəni normativdə nəzərdə tutulmanın 50 %-i həcmində ödənilir. Ezamiyyə zamanı xəstələnən zaman ona ümumi əsaslarla yaşayış yerinin kirayəsi üzrə xərclər ödənilir və xəstələndiyi günlər ezamiyyətin müddətinə daxil edilir. Ezamiyyə xərclərinin məbləği ezamiyyətdə olan günlərin sayının müvafiq normaya vurmaqla hesablanır. Vətəndaşların xarici ölkələrə ezamiyyə xərcləri xüsusi normativlə müəyyənləşdirilir ki, həmin normativ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 25 yanvar tarixli 14 sayılı qərarı ilə təsdiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində ezamiyyə xərclərinin müəyyən edilmiş 1 günlük normasının 20 faizini gündəlik xərc (yemək, rabitə, şəhərdaxili nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə xərclər daxil olmaqla) təşkil edir.

Gündəlik xərc - işçiyə ezamiyyətdə olduğu müddətdə hər təqvim günü üçün (yolda olduğu müddət nəzərə alınmaqla) ödənilir.

Mehmanxana (otel) xərcləri işçiyə ezamiyyətdə olduğu müddətdə hər təqvim günü üçün (yolda olduğu müddət nəzərə alınmadan) ezamiyyə xərclərinin günlük normasının mehmanxana xərcləri üçün müəyyən edilmiş hissəsi (daxilində müvafiq təsdiqedicə sənədlər əsasında, təsdiqedicə sənədlər təqdim edilmədiyi hallarda isə ezamiyyə xərclərinin 1 günlük normasının mehmanxana xərcləri üçün müəyyən edilmiş hissəsinin 50%-i miqdarında ödənilir.

Müəssisə və təşkilatlarda təhtə hesab şəxslərlə hesablaşmaların sintetik uçotunu aparmaq üçün 244 №-li “Təhtə hesab məbləğlər” hesabından istifadə edilir. Hesabın debetində təhtə hesab şəxslərin faktiki ödənilmiş məbləğlər kreditində isə bu məbləğdən istifadə və ya silinməsi əks etdirilir. Təhtə hesab şəxslərlə hesablaşmalar üzrə baş vermiş təsərrüfat əməliyyatlarına aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

1. Təhtə hesab şəxslərə kassadan avans olaraq nağd pul veridikdə

DT - 244 "Təhtə hesab məbləğlər" – 1200,00

KT – 221 “Kassa” - 1200,00

2. Müəssisədən kənarında ezamiyyətdə olan işçilərə hesablaşma hesabından təhtə hesab məbləğ köçürüldükdə

DT - 244 "Təhtə hesab məbləğlər" - 2500,00

KT - 223 "Bank hesablaşma hesabları" – 2500,00

Təhtə hesab məbləğlərin hərəkəti üzrə əməliyyatları və onlarla hesablaşmaların uçotu registri kimi 7 saylı jurnal-orderdən istifadə olunur ki, bu sənəd kombinəlaşdırılmış registr olmaqla analitik və sintetik uçotun xətti üsulla aparılmasını nəzərdə tutur. Bu jurnal-orderdə yazılışların aparılması üçün əsas sənədlər kassa məxaric orderləri, avans hesabatları hesab olunur. Xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar olaraq mühasibatlıqda xarici ezamiyyət xərclərinin uçotunun aparılmasına zərurəti meydana çıxır. Həmin xərclərin ödənilməsi AR Maliyyə Nazirliyinin müəyyən etdiyi normativlə həyata keçirilir. Qeyd edilən qəbildən olan xərclərin uçotu üçün 244 saylı hesabın tərkibində 244/2 saylı “Xarici əməliyyatlar üzrə təhtə hesab məbləğlər” adlı subhesab açmaq məsləhət görülür ki, orada orada uçot həm xarici valyutanın xərcləri, həm də manat ekvivalenti ilə aparılır.

Mövcud sualla bağlı onu qeyd etmək lazımdır ki, müəssisənin kassadan yanacaq (dizel yanacağı) və material alınmasına xeyli məbləğlər verilmişdir ki, müəssisədə

onun uçotu 217 "Digər qısamüddətli debitor borcları" hesabında aparılmışdır. Fikrimizcə onun 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" hesabında uçota alınması hesabın xarakterinə daha çox uyğun gəlir.

3. Materialları əsasında dissertasiya işi yazdığımız təşkilatın təhtəlhesab məbləğləri içərisində mal-material qiymətlərinin alınmasına sərf edilən təhtəlhesab məbləğlər daha böyük xüsusi çəkiyə malikdir.

Təhtəlhesab şəxslər tərəfindən maddi dəyərlilər alınaraq müəssisəyə təhvil verildikdə, onların materialların alınmasını təsdiq edən sənədlərinə əsasən aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir.

DT - 201 "Material ehtiyatları" – 500,00

204 "Hazır məhsul" - 600,00

205 "Mallar" - 400,00

206 "Satış məqsədilə saxlanılan digər aktivlər" – 300,00

KT – 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" – 1800 man.

4. Gələcək dövrün xərclərinə aid edilən təhtəlhesab məbləğlərə belə yazılış verilir (abunə haqqı, kommunal xidmətlər və s.).

DT - 242 "Gələcək hesabat dövrünün xərcləri" — 450,00

KT - 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" — 450,00

5. Təhtəlhesab şəxslərin ezamiyyə xərci (norma daxilində) silindikdə:

DT - 202 "İstehsalat məsrəfləri" - 500,00

721 "İnzibati xərclər" - 700,00

711 "Kommersiya xərcləri" - 200,00

Kredit 244N-li "Təhtəlhesab məbləğlər" – 1400,00

6. Təhtəlhesab Şəxslərin ezamiyyə xərcləri silindikdə (normadan artıq olan).

DT - 341 " Hesabat dövrünün xalis mənfəəti" – 400,00

303 "Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət ödənilməmiş zərəri"-

KT - 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" - 700,00

7. İşçilərə verilmiş pul sənədlərinin (markaların, putyovkaların, biletlərin) dəyəri əks etdirildikdə

DT - 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" - 1600,00

KT - 225 "Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri" - 1600,00

8. Təhtəlhesab şəxslərin istifadə etmədiyi pul vəsaiti təyinatı üzrə geri qaytarıldıqda

DT - 221 "Kassa" - 1050,00

KT - 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" - 1050,00

9. Təhtəlhesab şəxslərin xərcləmədiyi avans məbləği geri qaytarılmadıqda həmin məbləğ onların əmək haqqından tutulur:

DT - 533 "Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları”
- 430,00

KT - 244 "Təhtəlhesab məbləğlər" - 430,00

Tədqiqat apardığımız Bakı Metropoliten; Qapalı Səhmdar cəmiyyətində təhtəlhesab şəxslərlə hesablaşmalar təyinatlı vəsait məbləğinin səviyyəsi və quruluşunun dəyişməsini 4-cü cədvəldəki məlumatlar daha yaxşı xarakterizə edir.

Cədvəl 4

Bakı Metropoliten Qapalı Səhmdar cəmiyyətində təhtəlhesab məbləğlərin səviyyəsi
və dinamikası

təhtəlhesab məbləğlərin təyinatı	2010	2012	2013	2014	2015
Cəmi təhtəlhesab məbləği (man)	1855	2140	2150	2415	2560
o cümlədən					
a) ezamiyyə xərcləri	1050	1210	950	1310	1370
b) mal-material alınmasına	805	930	1200	1105	1190

Cədvəlin rəqəmlərinə diqqət yetirdikdə aydın olur ki, Bakı Metropoliten Qapalı Səhmdar Cəmiyyətində təhtəlhesab məbləğlərin səviyyəsi 2010-cu ildən başlayaraq dinamik qaydada artmışdır.

1.4. Veksellərlə hesablaşmaların uçotunun xüsusiyyətləri

Veksellər, mühasibat uçotunda alınmış, verilmiş veksellərə bölünür. Müəssisə tərəfindən rəsmiləşdirilən və öhdəlikləri təmin etmək üçün digər hüquqi və fiziki şəxslərə verilmiş veksellər 531№-li «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» sintetin hesabının «Verilmiş veksellər» subhesabında uçota alınmalıdır. Azərbaycan Respublikasının təcrübəsində bu cür müstəqil hesab nəzərdə tutulmamışdır. Bu baxımdan veksellər 404№-li «Uzunmüddətli borclar» və 504 №-li «Qısamüddətli borclar» və 531№-li «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabları nəzdində açıla bilən «Verilmiş veksellər» adlanan subhesabda uçota alınma bilər. Burada axırını hesabda alınmış mal, digər material dəyərliləri və xidmətlərinə görə əmələ gələn borcların təmin edilməsi üçün verilmiş veksellərin mühasibat uçotu aparıla bilər.

Təqdim edilmiş, eləcə də digər hüquqi və fiziki şəxslərdən alınmış kommersiya kreditinin təmin edilməsi üçün qəbul olunmuş vekselləri mühasibat uçotunun aktiv «Alınmış veksellər» hesabında uçota almaq lazımdır. Hal-hazırda tətbiq olunan hesablarda planında bu cür hesab nəzərdə tutulmadığından alınmış veksellərin öz adına uyğun açılmış subhesablarda uçota alınması məsləhət görülür. Bu subhesablara «182№-li «Uzunmüddətli verilmiş borclar» və 233№-li «Qısamüddətli verilmiş borclar», 531 №-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesablarında açıla bilər. Birinci iki hesabda maliyyə vekselləri, üçüncüdə isə alıcılara verilmiş hazır məhsul, mal, digər material dəyərliləri, eləcə də sifarişçi və istehlakçılara göstərilmiş xidmətə görə kommersiya kreditinə alınmış veksellər uçota alınmalıdır.

Verilmiş veksellərin mühasibat uçotu. Ödənişi aspektləşdirilmiş veksellər – tratta yaxud verilmiş veksellər – alınmış malların (iş, xidmətlərin) ödənişi (trassant) hesabına 531№-li «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının ayrı «verilmiş veksellər» subhesabında əks etdirilməlidir.

Misal. Verilmiş veksellərin mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilməsini misal göstərək.

1400000 manatlıq mal alınmışdır. Bu məbləğ 205№-li «Mallar» hesabının debetində 531№-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının «Akseptləşdirilmiş hesab-fakturalar üzrə malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» subhesabının kreditində əks etdirilir. Malsatana 1,5 milyon manatlıq veksəl verilmişdir. Bu məbləğ Aksept edilmiş hesab faktura üzrə malsatan və podratçılarla hesablamalar» subhesabının debetində 551 «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» «Verilmiş veksellər» subhesabının kreditində əks etdirilir.

Akseptləşdirilmiş hesab-faktura üzrə malsatana 1,2 milyon manat köçürülmüşdür. Bu zaman 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının «Aksept edilmiş hesab-faktura üzrə malsatan və podratçılarla hesablaşmalar» subhesabının debetində 223 «Bank hesablaşma hesabları» kreditinə yazılış verilir.

1,5 milyon manatlıq veksəl ödənilmişdir. Bu əməliyyat 531№-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının «Verilmiş veksellər» subhesabının debetində 223 «Bank hesablaşma hesabları» hesabının kreditinə yazılır.

Misal. 300 min manatlıq daxil olmuş malın dəyərinin ödənilməsi üçün 350 min manatlıq veksəl verilmişdir. Müəyyən dövr ərzində maldan ödənişsiz istifadə edildiyinə görə faiz məbləği 38 min manat təşkil edir.

Sözü gedən vekselin verilməsi anında aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib olunur.

DT 531 «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 300000 manat

DT 242 №-li «Gələcək hesabat dövrünün xərcləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı - 38000 manat

KT 531№-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının «verilmiş veksellər» subhesabı - 350000 manat

350000 manatlıq vekselin ödənilməsi:

DT 531 «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» hesabının «Verilmiş veksellər» subhesabı - 350000

KT 223 «hesablaşma hesabı»

DT 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı yaxud

721 «İnzibati xərclər» hesabı

KT 242 «Gələcək hesabat dövrünün xərcləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı - 38000 manat

Pul vəsaitinin daxil olması yaxud istifadəsinin mənfəət və zərərdə əks etdirilməsi müəssisənin uçot siyasəti ilə seçilən və elan edilən hallarda veksellər üzrə ödəniləsi faizlər 242 «Gələcək hesabat dövrünün xərcləri» hesabında ehtiyatlandırılır. Əks halda, yəni elan edilən siyasət onların müəyyən edilməsi anında mənfəət və zərərin hesablanmasını nəzərdə tutan hallarda 242№-li «Gələcək hesabat dövrünün xərcləri» hesabı tətbiq olunur, veksəl üzrə faizlə əlaqədar zərər isə vekselin verilməsi yaxud akseptləşdirilməsi anında 801 «Ümumi (zərər)» yaxud 721 «İnzibati xərclər» hesabında əks etdirilir.

Qüvvədə olan hesablar planına müvafiq olaraq alınmış veksellərin uçotu 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının 3 «Alınmış veksellər» subhesabında aparılır. Borcu alıcının (sifarişçinin) vekseli ilə rəsmiyyətə salınan yaxud akseptləşdirilmiş köçürmə veksələ ilə yüklənmiş mallar, yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər satılmış kimi 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Alınmış veksellər» subhesabının debetində 601 №-li «satış» hesabının kreditində əks etdirilir. Ödənilmiş veksəl 223 «bank hesablaşma hesabları» hesabının debetində, 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli kreditor borcları» hesabının 3 «Alınmış veksellər» subhesabının kreditində yazılır.

Satışdan olan gəliri yüklənmiş məhsullar ödəndikcə uçota alan müəssisələrdə yüklənmiş məhsullar, yerinə yetirilmiş işlər və göstərilmiş xidmətlər balansda əks etdirilmir. Onlar ancaq analitik uçotda arayış məqsədilə əks etdirilir.

Bu məlumatlar mühasibat uçotunda ödənişdən, indossament yazud ödənilməmiş və ya akseptləşdirilməmiş veksellər üzrə qəti etiraz qaydasında verilməsindən sonra əks etdirilir. Alınmış veksələ təmin olunmuş yüklənmiş məhsullara əvvəlki keyfiyyətdə baxmaq olmaz. Balans və mühasibat uçotunda yüklənmiş məhsulların əvəzinə alınmış veksellərin tam veksəl məbləğini başqa sözlə satışdan olan gəlir və mənfəət məbləğini göstərmək lazımdır. Onları uçotda ödənişdən yaxud vekseli indossamentləşdirdikdən sonra əks etdirmək olar.

İddia tələbnaməsi ilə təqdim edilmiş qəti etirazlı vaxtı keçmiş yəni vekseli – əsas - mütləq vaxtında ödəmə prinsipi pozulmuş veksellər üzrə iddianın məhkəmə üsulu meydana gəlir ki, bu da iddia edilmiş veksellərin yerdə qalanlarla eyni səviyyədə uçota alınmasına şərait yaratmır. Ödənişdən yaxud akseptdən qəti etiraz üçün notarius təqdim edilmiş eləcə də borcun alınması haqda arbitraj, yaxud məhkəməyə iddia işi açılmış veksellər mütəq «Veksellər üzrə iddialar» subhesabı açılması zəruri hesab edilən 217№-li «Digər qısamüddətli kreditor borcları» hesabının subhesabının debetində uçota alınır.

Misal. Alınmış veksellərin mühasibat uçotunda əks etdirilməsinə dair misalı nəzərdən keçirək:

1. Yüklənmiş məhsullar üçün 500000 manatlıq akseptləşdirilmiş veksəl alınmışdır. Bu məbləğ 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının 3 «Alınmış veksellər» subhesabının debetində 601№-li «satış» hesabının kreditində əks etdirilir.

2. Veksəl öz vaxtında 500000 manat həcmində ödənilmişdir. O, 223 №li «bank hesablaşma hesablarının» debetində 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının 3 «Alınmış veksellər» subhesabının kreditində əks etdirilir.

3. Yüklənmiş mala görə hesab-fakturanın ödənilməsi üçün 51000 manatlıq, o cümlədən 12000 manatlıq veksəl üzrə faiz üçün veksəl alınmışdır. Bu əməliyyat üçün 51000 manat həcmində 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Alınmış veksellər» subhesabının debetinə 39000 manat, 601№-li «Satış» hesabının 12000 manat isə 542 №-li «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının kreditlərinə mühasibat yazılışı verilir. 542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabı üçün ayrı «Veksələr üzrə faizlər» subhesabının açılması məqsədəuyğun hesab edilir. Veksəl üzrə faizin qarşısındakı ödənişi veksəl üzrə borc ödənilənə qədər bu hesabda uçota alınır. Veksəl ödənildikdən sonra onlar müəssisənin mənfəətinə daxil edilir.

4. 51000 manat həcmində veksəl ödənilmişdir. Göstərilən məbləğ müəssisənin hesablaşma hesabına daxil olmuşdur. Bu əməliyyat iki mühasibat yazılışının aparılmasını tələb edir:

DT 223 №-li «Bank hesablaşma və hesabları»

KT 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Alınmış veksellər» subhesabı - 51000 manat

DT 542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı

KT 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı - 12000 manat

5. Əvvəl alınmış 25000 manatlıq köçürmə vekseli iddiaçıya elan edilmişdir. Elan üçün 37000 xərc ödənilmişdir:

Debet 217№-li «Digər qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Veksellər üzrə iddia» subhesabı - 28700 manat

Kredit 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Alınmış veksellər» subhesabı - 25000 manat

Kredit 223 “Bank hesablaşma hesabı” - 3700 manat

Kredit 223№-li “Bank hesablaşma hesabları” - 3700 manat

6. Qəti etiraz edilmiş veksəl üzrə məhkəmə iddiası təqdim olunmuşdur: 4100 manat məhkəmə xərcinin ödənilməsi üçün:

DT 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabının “Veksəl üzrə iddia” subhesabı

KT 223 “Bank hesablaşma hesabları”

7. Alınmış və qəti etiraz edilmiş veksellərə görə icra vərəqəsi ilə cavabdeh tərəfdən tutulmuşdur. Hesablaşma hesabına daxil olmuş ümumi məbləğ 2700 manat təşkil edir. Bu məbləğ 223 “Bank hesablaşma hesablarının” debetində 217 “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabının kreditində əks etdirilir. Misalın 3-cü maddəsində gödtərilən veksəl, onun qüvvədə olma müddəti ərzində indossament yolu ilə 80400 manat həcmində malsatana olan borcun ödənilməsinə yönəldilmişdir. Bu əməliyyat mühasibat uçotunda iki müstəqil yazılışla əks etdirilir:

DT 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabı

KT 211 “Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları” hesabının 3 “Alınmış veksellər” subhesabı – 51000 manat

DT 542 “Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri” hesabı – 12000 manat

KT 531 “Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları” hesabı (verilmiş indossamentləşdirilmiş vekselin faizi həcmində) – 1300 manat

KT 801 №-li «Ümumi mənfəət (zərər) – 10700 manat

İddia müddəti ərzində indossanta iddia təqdim edilən hallarda o, indossamentləşdirilmiş vekseli ödəmək məcburiyyəti qarşısında qalır və bütün əlavə xərclərlə birlikdə ödənilmiş vekselin məbləği üçün 217№-li «Digər qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Veksellər üzrə iddialar» subhesabının debetinə 223 «Bank hesablaşma hesabları»nın yaxud azalması indossamentləşdirilmiş vekselin ödənilməsinə əks etdirən pul vəsaitlərini uçota alan digər hesabların kreditinə mühasibat yazılışı tərtib edilir.

İddia müddəti ərzində ödənilmiş indossamentləşdirilmiş veksellər də eyni qaydada bu hesabda əks etdirilir.

Şərh edilən misaldan görüldüyü kimi alınmış veksellər indossament üzrə müəssisənin hər hansı öhdəliyinin ödənməsi üçün digər sahibkara verilir. Bu cür öhdəliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- digər təşkilat və şəxslərə olan kreditor borcu;
- alınmış ssuda və borclar, o cümlədən, ödənmə müddəti çatmış müəssisələrə verilmiş veksellər üzrə öhdəliklər;
- müəssisə tərəfindən alınmış qiymətli kağızın ödənişi.

İndossamentləşdirilmiş veksellər müvafiq öhdəliklərin ödənməsinə silinir, vekselin məbləği ilə ödənilən öhdəliyin məbləği arasındakı fərq isə 8014№-li «Ümumi mənfəət (zərər) hesabına aid edilir. Təqdim edilən kimi ödəniş üçün rəsmiləşdirilən vekselin indossamentləşdirilməsi zamanı indossamentin rəsmiyyətə salındığı gündə indossanta çatan faiz məbləğinin uçota alınması tələb olunur. Veksel üzrə faizin hesablanması qaydası aşağıda şərh ediləcəkdir.

İndossant veksəl üzrə təyin edilmiş iddia müddəti dairəsində şərti öhdəlikləri öz üzərinə götürür. Veksel təyin olunmuş müddət ərzində ödənməyən hallarda indossant indossamenti özünün dövryyəsinə daxil etməmək barədə məsuliyyəti öz üzərindən götürməyibsə, veksəl verən ödəyidi və digər indossamentlərlə birlikdə onunla əlaqədar əməliyyatlara məsuliyyət daşıyır.

Misal. Təqdim etməklə ödənilən 750000 manatlıq indossamentləşdirilmiş veksəl indossamentin rəsmiləşdirildiyi günə veksəl üzrə çatası faiz 43000 manat təşkil edir.

Veksel 7000 manat həcmində qısamüddətli borcun ödənilməsinə yönəldilmişdir. İndossamentləşdirilmiş veksel üçün hesablanmış 43000 manat faiz əks etdirilir:

Vekselin 700000 manatı qısamüddətli borcun ödənilməsinə yönəldilmişdir:

- indossamentləşdirilmiş veksel üçün hesablanmış 43000 milyon manat faiz əks etdirilir;

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı – 4300 manat

KT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı – 4300 manat

- indossamentləşdirilmiş vekselin dəyəri borcun ödənilməsinə silinmişdir:

Dt-504 «Qısamüddətli borclar» hesabı

KT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı – 700000 manat

DT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı və ya

721 «İnzibati xərclər» hesabı

KT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı – 43000 manat

- indossamentləşdirilmiş veksəl 793000 manat həcmində.

«Alınmış ödənişlərin və öhdəliklərin təminatı» adlı yeni hesabın debetində əks etdirilmişdir.

Əvvəl indossamentləşdirilmiş 1250000 manat veksel onu axırını saxlayan tərəfindən imtina edilmiş və çəkilməmiş xərclə birlikdə 1284000 manat həcmində ödəniş qəbul edilmişdir.

- Reqress çeki ilə iddia edilmiş veksel 128400 manat həcmində ödənilmişdir:

DT-217 «Digər qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Veksellər üzrə iddia» subhesabı

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları»

Kommersiya vekselinə fərqli olaraq maliyyə vekselinin uçotu özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Maliyyə vekseli təminatı üçün ayrı hesablama tərtib olunan qiymətli kağızları özündə birləşdirir. Çox hallarda maliyyə vekselinin ümumiyyətlə kommersiya əməliyyatları ilə əlaqəsi olmur. Bu cür vəziyyətdə alınmış və verilmiş veksellərə, debitor və kreditorlarla əlaqədar əməliyyatların eləcə də yeni əmlakın alınması, yaxud əmlak münasibətlərinə görə yeni öhdəliklərin götürülməsi üzrə əməliyyatların başa çatması kimi baxılır. Maliyyə veksellərinin uçotunu əks etdirmək üçün hesablaşma əməliyyatları ilə əlaqəsi olmayan ayrı mühasibat hesablarının seçilib

istifadə edilməsi zəruri hesab edilir. Bu baxımdan yeni hesablar planında yeni əlavə: «Verilmiş veksellər» və «Alınmış veksellər» hesablarının nəzərdə tutulmasına böyük zərurət var.

Müəyyən gün üçün alınmış vekselin uçotu.

Bu cür veksellər 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debet borcları» hesabı debetində 223 «Bank hesablaşma hesabları», yaxud vekselin alınması zamanı ödənilən pul vəsaitini uçota alan hesabların, həmçinin nominal veksəl məbləğinin onun alış dəyərindən artıq olan hissəsinin 542 «Gələcək hesabat dövrün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabının kreditində əks etdirilir.

Misal. Veksəl məbləği 300 min manat olan veksəl 240 min manata alınmışdır. Onun ödənmə müddəti konkret tarixə təyin edilmişdir. Alınmış veksəl üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib olunur.

a) Vekselin 240 min manatlıq alış dəyəri üçün

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları»

b) Nominal və alış dəyərləri arasındakı 60 min manatlıq fərq üçün

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı

KT-542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı

Veksəl ödəndikdən sonra müəssisənin hesablaşma hesabına 300 min manat daxil olmalıdır ki, onu da 223 «Bank hesablaşma hesabların» debetinə 211/3 «Alınmış veksellər» subhesabında əks etdirilməlidir. Bu yazılış ödənilmiş vekselin dəyərinin köçürülməsini təsdiq edir. Bununla birlikdə vekselin özünün məbləği ilə birlikdə müəssisəyə ödənilmiş vekselin 60 min manatlıq faizi də daxil olmuşdur. Buna görə birinci yazılışla birlikdə ikinci 542 «Gələcək dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabının debetinə 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabının kreditinə 60 min manat yazılışını da vermək lazımdır.

Tərtib edilmə tarixi də nəzərə alınmaqla ödənmə günü yaxud ayı göstərilən veksellər də bu qaydada uçota alınır. Dəqiq ödənmə tarixi göstərilən veksellər kimi bu cür veksellərdə faizlərin hər hansı miqdarda hesablanması haqda əsas şərtlər yazılmamış hesab edilir.

Təqdim edilən kimi ödənilən alınmış veksellər üzrə faiz dərəcəsi və faiz məbləğinin hesablanma qaydası bir qədər fərqlidir. Bekselin məzmununda faizin hesablanma qaydası ancaq faiz dərəcəsi saxlanılan hallarda vekselin tərtib edilməsindən onun ödənməsinə qədər olan dövr ərzində faiz hesablanması yerinə yetirilir. Məsələn 15 mart tarixdə verilmiş veksəl illik 180 faiz hesablanmaqla tərtib edilən kimi ödənməlidir. Veksəl tərtib edildiyi gündən iki aydan tex olmayaraq ödənişə təqdim olunmalıdır. Bu veksəl 25 mart tarixdə 1,8 milyon manata alınmış və 16 may tarixdə ödəyiciyə təqdim olunmuş və o, bütün faiz məbləği ilə həmin gündə də ödənilmişdir.

Vekseldən çatası faizin hesablanmasını yerinə yetirək: Vekseldə faizin hesablanmasının hər hansı bir şərti göstərilməyən hallarda onun vekselin tərtib olduğu gündən ödəndiyi günə kimi olan dövr ərzində hesablanması tərtib olunur. Faiz məbləğinin hesablanmasını aşağıdakı düsturun köməyi ilə aparmaq olar:

$$F_m = \frac{V_m \times g \times F}{100 \times 360}$$

Burada

F_m – veksəl üzrə faiz məbləğini;

V_m – vekselin məbləğini;

G – faiz hesablanan günlərin sayı;

F – illik faiz dərəcəsi ifadə edir.

Bizim misalda bu məbləğ aşağıdakı parametrlərə əsasən müəyyən edilir:

$$\frac{(2000000 \times 60 \times 180)}{(100 \times 360)} = 600000$$

Bu əməliyyatın hesablarda əks etdirilməsi aşağıdakı kimi yerinə yetirilir:

Vekselin 1,8 milyon manata alınması

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları»

Veksəl üzrə 200 min manat faiz məbləğinin əks etdirilməsi

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı

KT-542 «Gələcək hesaba dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı

2,0 milyon manatlıq vekselin borc olana ödənilməsi

DT-223 «Bank hesablaşma hesabları»

KT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı

Veksel üzrə ödəyicidən alınmış 0,6 milyon manat əks etdirilir

DT-223 «Bank hesablaşma hesabları»

KT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı

Bundan başqa əvvəl «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabında uçota alınan faiz 0,2 milyon manatı müəssisənin mənfəətinə daxil etmək lazımdır. Buna görə həmin məbləğə aşağıdakı yazılışı vermək lazımdır.

DT-542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı

KT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı

Fərz edək ki, bizim yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz vekseli üçün faizin hesablanma müddəti onun ödənişə təqdim edilmə müddətinin daxil olması anında müəyyən edilir. Göstəriləyi kimi vekselin ödənişə təqdim edilmə müddəti 15 maydan tez olmayaraq daxil olur. Həqiqi olaraq isə o, 16 may tarixdə ödənilmişdir. Bu baxımdan onun üçün bir günlük faiz ödənişə təqdim edilməlidir. Yuxarıda göstərilən düsturdan istifadə etməklə 10 min manata bərabər olan faiz məbləğini hesablayıb müəyyən etmək olar. Buna görə ödəyici veksəl görə 201000 manat ödəməli olacaqdır.

İndi isə 25 mart tarixdə illik 160 faiz dərəcə ilə yeni vekseli nəzərdən keçirək. Veksel verildiyi tarixdən bir ay yarımından tez olmayaraq ödənişə təqdim edilməlidir. Veksel müəssisə tərəfindən 2,7 milyon manat həcmində 28 mart tarixdə alınmış və 28 may tarixdə ödənişə təqdim olunmuşdur. Faizlə birlikdə veksəl verənə ödənilmişdir.

Veksel üzrə faizi hesablamaq üçün bu faizin hesablanmasında tələb olunan günlərin sayını müəyyən etmək lazımdır. Təyin olunmuş müddətdə vekseli tərtib etdikdən bir ay sonra onun ödənmə tarixi daxil olma gününə, yəni vekselin tərtib edildiyi tarixə uyğun gəlir. Göstərilən misalda yarımaylıq müddət 15 gün kimi qəbul edilir. Bizim misalda veksəl iki ay (60 gün) və 3 gündən sonra ödənilir. Beləliklə, veksəl üçün 63 günlük faiz alınmışdır. Bunlardan istifadə edərək faiz məbləğini hesablayıb müəyyən etmək olar. Bu $(2500000 \times 63 \times 160) : 36000 = 700$ min manat olacaqdır. Göstərilən müddət üzrə alınması məbləğ 3800000 manat təşkil edər.

Bu əməliyyatlar mühasibat uçotunda aşağıdakı kimi əks etdirilir:

Vekselin alınması

DT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı – 2500000 manat

DT-542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı - 200000 manat

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları» - 270000 manat

Vekselin ödənişi

DT-223 «Bank hesablaşma hesabları» - 3200000 manat

KT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı - 2500000 manat

KT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı (alınmış veksəl üzrə faizlər)-700000 manat

Veksəl alınan zaman 200000 manat mükafat verildiyindən veksəl üzrə faizdən əldə edilən mənfəəti azaltmaq lazımdır. Bunun üçün aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilməlidir:

DT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı

KT-191 «Gələcək hesabat dövrlərinin xərcləri» hesabının «Veksellər üzrə faizlər» subhesabı

Alınmış uzunmüddətli veksellərin uçotunun müəyyən xüsusiyyətləri mövcud olur. Ödəniş müddəti alındıqdan sonra bir ildən az olmayan müddətə daxil olan uzunmüddətli veksellər uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları kimi 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabında açılması bir zərurət kimi tələb olunan «Alınmış uzunmüddətli veksellər» subhesabında uçota alınır.

Uzunmüddətli veksellər onların alınmasına çəkilən həqiqi məsrəflər üzrə uçota götürülür. Vekselin nominal məbləği ilə həqiqi qiyməti arasındakı fərq aylıq bərabər hissələrlə uçot dəyərində əlavə edilir və vekselin ödəndiyi tarixə onun 211 hesabda uçota alınan məlum vekselin nominal məbləğini əldə etmək üçün mənfəətə daxil olunur.

Misal. Müəssisədə ödəniş müddəti 1,5 ildən sonra daxil olan 960 min manata veksəl alınmışdır. Vekselin nominal məbləği 10 milyon manata bərabərdir. Sözü gedən əməliyyatın mühasibat uçotunun hesablarında əks etdirilməsi metodikası aşağıdakı kimidir:

960000 manatlıq vekselin alınması

DT-183 «Digər uzunmüddətli investisiyalar» hesabının «Uzunmüddətli veksellər» subhesabı

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları».

Vekselin alış və nominal qiyməti arasındakı fərq, yəni 540000 manat 18 ay ərzində, yəni aydı 100 min manatdan bərabər hissələrlə bərpa edilməlidir. Bərpa üçün hər ay hesablanmış 100 min manat vəsait 183№-li hesabın debetinə 542 «Gələcək hesabat dövrlərin gəlirləri» hesabının kreditinə yazılmaqla əks etdirilir. Ayın axırında veksəl üzrə ödənilmiş məbləğ 1,5 milyon manat təşkil edəcəkdir. Qeyd edilən müddət ərzində 542 «Gələcək hesabat dövrlərin gəlirləri» hesabında toplanmış 540000 manat veksellər üzrə faiz kimi qeyri satışdan əldə edilən mənfəət təşkil edəcək.

Təqdim olunan kimi ödənilən veksellər üzrə onların vekselsaxlayanlarda olduqları müddətdən asılı olaraq faizlər hesablanmışdır. Bu veksellər üzrə ödənilməsi faiz məbləğinin əvvəlcədən məlum olmaması ilə əlaqədardır. Ancaq veksəl üzrə çatası faiz məbləğini hər ay hesablamaq və onu gələcək dövrlərin gəlirlərinə daxil etməklə vekselin dəyərini artırmaq kimi əks etdirmək olar.

Veksellərin diskontlaşdırılması əməliyyatları. Diskontlaşdırma (veksellərin uçotu) bank və digər xüsusi müvəkkil edilmiş təşkilatlar tərəfindən aparılır. O, vekselin ödəniş müddəti daxil olanadək banka satışını xarakterizə edir. Bank vekseli alarkən onun diskont (uçot faizi) adlanan bir hissəsini özünün xeyrinə tutur. Vekselsaxlayan bu əməliyyatdan müəyən faiz pul vəsaitinin öz dövriyyəsinə və təbii ki, bu dövriyyədən gəlir əldə etdiyindən hər iki tərəf üçün sərfəlidir.

Vekselin diskontlaşdırılması şəraitində banka verilməsi (satışı) bankın yaxud bank indossamentinin adına müvafiq indossament yazmaqla rəsmiyyətə salınır. Bank diskontlaşdırılmış vekselin əvəzinə vekselin bank tərəfindən tutulan məbləğ çıxılmaqla məbləğini müəssisənin hesablaşma hesabına köçürür. Bununla əlaqədar vekselin diskontlaşdırılması üzrə əməliyyatlar müəssisənin mühasibatlığında aşağıdakı mühasibat yazılışı verilir:

DT-223 «Bank hesablaşma hesabları» diskontlaşdırılmış veksəl üzrə bankın köçürdüyü məbləğ

DT-801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı yaxud

721 «İnzibati xərcləri» hesabı – bank tərəfindən tutulan uçot faizinin məbləği;

KT-211/3 «Alınmış veksellər» subhesabı – vekselin bank tərəfindən tam diskontlaşdırılan veksəl məbləği.

DT-234 «Digər uzunmüddətli investisiyalar» hesabının bütün veksəl məbləği.

Təqdim olunan kimi ödənilməsi təyin olunan diskontlaşdırılmış veksellərin məbləğinin üzərinə veksəl üzrə indossament baş verən gün çatması faiz məbləği əlavə edilir. İndossament üzrə məlumi veksəl təşkilat tərəfindən qəbul edilən hallarda faiz məbləği ancaq sonuncu iki indossament arasındakı dövr üzrə hesablanır. Veksəl məbləyinə əlavə daxil edilən faiz məbləği 211/3 «Alınmış veksellər» subhesabının debetinə 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabının kreditində əks etdirilir.

Bank diskontlaşdırılmış veksəl üzrə ödənişi ödəyicidən ala bilməyən hallarda vekseldən imtina edir və onu ödəniş üçün əlavə faiz və iddia üçün çəkilmiş xərcləri də daxil etməklə indossanta təqdim edir. Əvvəl diskontlaşdırılmış veksəlç görə banka ödənilən vəsait 217 «Digər qısamüddətli debitor borcları» hesabının «Veksəl üzrə faizlər» subhesabının debetinə pul vəsaitlərini uçota alan hesabın kreditinə yazılır.

II FƏSİL. VERGİLƏR ÜZRƏ BÜDCƏ İLƏ HESABLAŞMALARIN UÇOTUNUN TƏŞKİL METODİKASI

2.1. Mənfəət vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu

Dövlət maliyyəsinin əsasını vergilər, borclar və xərclər təşkil edir. Vergi tənzimlənməsinin məzmunu və məqsədi vergiqoyma sisteminin tənzimləyici funksiyası ilə əlaqədardır. Məlum olur ki, bu prosesin həyata keçirilməsi obyektiv zərurətdir və onun nəticələri real iqtisadiyyatın vəziyyətinə adekvat olan metodların tətbiqindən ibarətdir.

Dövlət vergiqoyma sisteminin köməyi ilə bir tərəfdən öz xərclərini ödəyir, digər tərəfdən milli gəlirin bölgüsünü həyata keçirir və nəhayət makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatı tənzimləyir.

Xüsusi mülkiyyətin həlledici rola malik olduğu bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət öz funksiyalarını yerinə yetirmək üçün zəruri olan xərclərini maliyyələşdirmək ehtiyacı duyur. Dövlətin sərəncamında olan mülkiyyət payının xüsusi çəkisi az olduğu bu şəraitdə yalnız müxtəlif vasitə və alətlərin köməyi ilə bu xərcləri maliyyələşdirmək mümkündür. Belə vasitələrin ən mühüm isə vergidir. Vergilər və vergiqoyma sisteminin mahiyyəti və səmərəliliyi milli gəlirin bölüşdürülməsi prosesində açılır. Deməli, dövlət vergiqoyma sisteminin köməyi ilə bir tərəfdən öz xərclərini ödəyir, digər tərəfdən milli gəlirin bölgüsünü həyata keçirir və nəhayət makroiqtisadi səviyyədə milli iqtisadiyyatı tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasında vergi sistemi vergiqoymanın ümumi əsasları vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi, yığılması qaydaları, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi xidməti orqanlarının vergiqoyma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələri 01 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minən Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində aşağıdakı vergilər mövcuddur: hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, əlavə dəyər vergisi (ƏDV), aksizlər, əmlak vergisi, torpaq vergisi, yol vergisi, mədən vergisi, sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmaların səviyyəsi və dinamikası

Sıra №-si	Vergi və digər ödənişlər	2005		2010		2012		2014		2015	
		daxil-olmalar min AZN	Yekuna nisbətən faizlə	daxil-olmalar min AZN	Yekuna nisbətən faizlə	daxil-olmalar min AZN	Yekuna nisbətən faizlə	daxil-olmalar min AZN	Yekuna nisbətən faizlə	daxilolmalar min AZN	Yekuna nisbətən faizlə
1	ƏDV	346057,50	24,20	1271462,70	29,61	1483585,30	24,41	2048656,70	28,82	2044276,80	28,70
2	Aksızlar	121249,60	8,49	452027,40	10,52	454642,40	7,55	740292,90	10,41	748834,20	10,60
3	Mənfəət vergisi	356957,50	29,90	1429824,90	33,30	2252223,20	37,07	2302887,70	32,37	2312580,00	31,40
4	Mədən vergisi	53540,10	3,75	130074,40	3,03	125782,70	2,07	116162,30	1,63	117430,40	1,71
5	Torpaq vergisi	15267,90	1,11	35311,20	0,82	30596,10	0,50	35398,10	0,50	36300,70	0,51
6	Əmlak vergisi	40436,30	2,83	101811,50	2,37	105087,40	1,72	141275,50	1,98	142200,60	1,91
7	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319311,90	22,367	590235,10	13,74	812958,40	13,40	980233,30	13,77	980317,50	14,00
8	Dövlət rüsumu	35666,50	2,48	89519,10	2,08	103186,30	1,70	111082,30	1,60	113891,10	1,62
9	Yol vergisi	9023,40	0,63	15168,80	0,35	28655,30	0,47	22313,90	0,31	22066,40	0,34
10	Sadələşdirilmiş vergi	18824,80	1,31	65525,00	1,52	111423,20	1,83	153396,70	2,16	153771,50	2,20
11	Sair daxil olmalar	111217,40	6,93	111839,90	2,66	517226,20	9,28	461923,00	6,50	462682,70	7,01
12	Cəmi	1427452,90	100,60	4292800,00	100,00	6075366,50	100,00	7113622,40	100,00	7118196,70	100,00

Azərbaycan Respublikasının mərkəzləşmiş xalis gəlirinin formalaşmasında müəssisə və təşkilatların mənfəətindən ödənilən vergi həlledici rol oynayır. Mənfəətdən vergi təsnifatına görə birbaşa vergilərə aid edilib, proporsional vergiqoyma sisteminə daxildir.

Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezident müəssisələr mənfəət vergisinin ödəyiciləridir.

Qanunvericiliyə əsasən müəssisələrin mənfəətindən 20 faiz dərəcə ilə vergi tutulur. Hazırda Azərbaycanda büdcə gəlirləri içərisində mənfəət vergisi dolayı vergilərdən sonra ən böyük xüsusi çəkiyə malik olan vergidir. Azərbaycanda dövlət büdcəsinə vergi və sair daxil olmaların ümumi məbləği 2005-ci ildə 1427452,9 min manat, 2012-ci ildə 607366,50 min manat, 2013-cü ildə 6663633,40 min manat, 2014-cü ildə 7113622,40 min manat, 2015-ci ildə isə 7118196,70 min manat olmuşdur. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, büdcə gəlirləri içərisində vergi və sair daxilolmaların xüsusi çəkisi dinamik qaydada artmışdır. Bununla da vergi və sair daxilolmalar 2015-ci ildə 2005-ci ilə nisbətən 5690740 min manat artmışdır ki, bu da müqayisə olunan dövrə nisbətən 5 dəfə çoxdur. (cədvəl 5)

2005-ci ilə nisbətən 2015-ci ildə hüquqi şəxslərin mənfəətindən büdcəyə ayırmaların məbləği 1955623 min manat olmuşdur ki, bu da 2015-ci ildə 2005-ci ilə nisbətən 6,5 dəfə çoxdur.

Mənfəətdən vergi birbaşa vergi kimi əsas funksional təyinatını: məhsul (iş və xidmətlər) istehsalı sferasında investisiya proseslərinin satışını təşkil etməlidir. Mahiyyətinə görə mənfəət vergisinin fiksəl funksiyası iqtisadi funksiyasına görə törəmə hesab edilir. Lakin praktikada bütün vergilər kimi bu vergi də daha çox fiksəl xarakter daşıyır.

Mənfəət vergisinin fiksəl və iqtisadi funksiyalar ilə yanaşı tənzimləyici funksiyası da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Vergiqoyma obyektinə təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi subyektlərin dəyər ifadəsində son maliyyə nəticələridir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, vergitutma obyektinə kimi müəyyən edilən mənfəət vergi ödəyicisinin gəlirləri ilə bu gəlirlərdən çıxılan xərc arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir.

Qüvvədə olan vergi məcəlləsinə görə, müəssisələrin balans mənfəətindən vergi tutulur. Burada bəzi xüsusiyyətlərə toxunmaq yerinə düşərdi. Bildiyimiz kimi, mühasibat uçotunda ümumi mənfəət termini müəyyən edilmədiyinə görə vergitutma obyektini kimi balans mənfəəti əsas götürülür. Müəssisənin balans mənfəətinin formalaşması isə çox mürəkkəb proses olub qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Balans mənfəətinin formalaşması zamanı satışdankənar əməliyyatlar üzrə gəlirlər və xərclərin müəyyən edilməsi müəyyən dərəcədə mübahisə doğurur. Bəzi iqtisadçılar müəssisəyə əvəzsiz qaydada daxil olan mal, material qiymətlərini satışdankənar əməliyyatlardan əldə edilən gəlirlərə aid edirlər ki, bu da fiqsal məqsədlər üçün vergi ödəyicilərinin vergi yüklərini artırır. Həmçinin, başqa müəssisələrdə iştiraka görə əldə edilən gəlirlər balans mənfəətinə daxil edilir. Belə gəlir yaranma mənbəyində 10% dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edilir. Vergi məcəlləsində belə gəlirlərdən ikinci dəfə vergi tutulmasına icazə verilmir. Buna görə də vergi məcəlləsində vergitutma obyektini ilə vergitutma bazasının dəqiqləşdirilməsi daha düzgün olardı.

Balans mənfəətinin yaranması istehsal və tədavül xərclərinin silinmə qaydası da birbaşa təsir göstərir. Vergi məcəlləsində hüquqi şəxslərin gəlirlərindən çıxılan xərclər və gəlirdən çıxılmayan xərclərin siyahısı verilmişdir. Göstərmək lazımdır ki, məcəllədə xərclərin silinməsi qaydası ilə qüvvədə olan təlimatlar arasında bəzi uyğunsuzluqlar mövcuddur. Bu həm amortizasiya ayırmalarının hesablanması, həm də təmirə bağlı xərclərin gəlirdən çıxılması ilə əlaqədardır.

Mənfəətdən vergi üzrə azadolmalar və güzəştlər vergi məcəlləsində məhdudlaşdırılmış və güzəşti olan hüquqi şəxslərin kateqoriyası dəqiqləşdirilmişdir. Bu öz növbəsində, müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir.

Kapital qoyuluşları zamanı vergi güzəştlərinin verilməsinin əsas şərtləri aşağıdakılardır:

1. Hesablanmış amortizasiya ayırmalarının kapital qoyuluşlarının əsas maliyyələşmə mənbəyi kimi çıxış etməsi;
2. Müəssisənin vergilər və məcburi ayırmalar edildikdən sonra sərəncamında qalan mənfəətdən sərbəst istifadə imkanının verilməsi.

Lakin bu praktikada mühasibat uçotunun aparılma metodikasına uyğun gəlmir. Belə ki, həyata keçirilən kapital qoyuluşu xərcləri 343№-li «Keçmiş illər üzrə

bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» hesabına silinir. Yuxarıda göstərilən güzəşt isə həmin xərclərin 901 «Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər» hesabına silinməsinə nəzərdə tutur.

Mənfəət vergisi hesablanan zaman əsas məsələlərdən biri gəlirlərin və xərclərin uçotunun prinsipləridir. Burada kassa metodu ilə uçot aparan vergi ödəyicisi gəliri əldə edəndə və ya gəlir onun sərəncamına verildə, bu gəliri nəzərə almalı və gəlirdən öz xərclərini yalnız bu xərcləri çəkdiyi zaman çıxmalıdır. Hesablama metodundan istifadə edərkən vergi ödəyicisi gəlir əldə edilməsi və xərc çəkilməsinin faktiki vaxtıdan asılı olmayaraq gəlirini və xərcini müvafiq surətdə gəlir almaq hüququnun əldə edildiyi və ya xərcin çəkilməsi barədə öhdəliyin yarandığı vaxt nəzərə alınmalıdır. Fikrimizcə, əslində bu mühasibat uçotunun qanununda əksini tapmış və mühüm prinsip sayılan dəqiqlik prinsipinə müəyyən dərəcədə uyğun gəlmir. Çünki bu prinsip gəlirlərin faktiki əldə edildiyi vaxt, xərclərin isə onların başvermə ehtimalının yarandığı vaxt uçotunun aparılmasını nəzərdə tutur. Ona görə də göstərilən məsələnin nəzərə alınması metodoloji baxımdan çox vacibdir.

Azərbaycanın milli mühasibat standartlarına və bu standartlara uyğun tətbiq olunan yeni hesablar planına əsasən mənfəət vergisi üzrə aktivlərin və mənfəət vergisi üzrə öhdəliklərin formalaşması qaydaları və bunların uçotunun təşkili metodikası fərqlidir. Bu əməliyyatları daha aydın əks etdirmək üçün aşağıdakı (6 №-li) cədvəldə verilən hesaba nəzər yetirək.

Cədvəl 6.

Vergi aktivləri və vergi öhdəliklərinin müəyənləşdirilməsi

Gəlirlər və xərclər üzrə göstəricilər	Nəzərə alınan məbləğ (manatla)		Hesabat dövründə aşkar edilən fərqə manat, faizlə	Vergi aktivləri və vergi öhdəlikləri (manatla)
	Mühasibat uçotunda	Vergi uçotunda		
Nümayəndəlik xərcləri	40000	20000	20000 (daimi fərqlər) x20%	4000 (daimi vergi öhdəliyi)
Təşkilatdan əvəzsiz verilən qeyri-maddi aktivlərin dəyəri	30000	-	30000 (daimi fərqlər) x20%	6000 (daimi vergi öhdəliyi)
Amortizasiya məbləği	10000	5000	5000 (müvəqqəti çıxılan fərqlər) x20%	1000 (təxirə salınan vergi aktivləri)
Yüklənmiş məhsulların dəyəri	200000	160000	40000 (vergi tutulan müvəqqəti fərq) x20%	8000 (təxirə salınan vergi öhdəliyi)

Yeni hesablar planına əsasən müəssisələrdə daimi vergi öhdəliyinin yaranması ilə təxirə salınmış vergi aktivlərinin yaranması uçotda fərqli qaydada əks etdirilir. Daimi vergi öhdəliyinin yaranması uçotda belə əks etdirilir:

D-t 901 «Cari mənfəət vergisi üzrə xərclər»

K-t 521 «Vergi öhdəlikləri»

Təxirə salınmış vergi aktivinin yaranması uçotda aşağıdakı kimi əks etdirilir.

DT 161 «Təxirə salınmış vergi aktivləri»

KT 521 «Vergi öhdəlikləri»

Hesabat dövrünün şərti xərcləri (gəlirləri) hesabına təxirə salınmış vergi aktivinin azalması və ya tam ödənilməsi üzrə əməliyyatı aşağıdakı yazılış tərtib edilir.

DT 521 «Vergi öhdəlikləri»

KT 161 «Təxirə salınmış vergi aktivləri»

Təxirə salınmış vergi öhdəliyinin formalaşmasına belə yazılış verilir.

DT-902 «Təxirə salınmış mənfəət vergisi üzrə xərclər»

KT 421 «Mənfəət vergisi üzrə təxirəsalınmaz vergi öhdəlikləri»

Vergiye cəlb olunan müvəqqəti fərqlərin sonrakı hesabat dövrlərində azalması və tam həcmdə ödənilməsi zamanı müvafiq olaraq təxirə salınmış vergi öhdəlikləri də azaldılır və ya ödənilir. Bu zaman həmin əməliyyata aşağıdakı mühasibat yazılışı tərtib edilir:

DT 421 «Mənfəət vergisi üzrə təxirə salınmış vergi öhdəlikləri»

KT 521 «Vergi öhdəlikləri»

Təxirə salınmış vergi aktivlərinin hesablanması əsas olan aktivlərin xaric olması zamanı belə mühasibat yazılışı tərtib edilir.

DT 801 «Ümumi mənfəət (zərər)»

KT 161 «Təxirə salınmış vergi aktivləri»

Təxirə salınmış vergi öhdəliklərinin hesablanmasına səbəb olan aktivlərin və ya öhdəliklərin xaric olması zamanı aşağıdakı mühasibat yazılışı rəsmiləşdirilir:

DT 421 «Mənfəət vergisi üzrə təxirə salınmış vergi öhdəlikləri»

KT 801 «Ümumi mənfəət (zərər)»

Tədqiqat apardığımız «bakı metropoliteni» Qapalı səhmdar cəmiyyətində büdcəyə ödənilən mənfəət vergisinin (bax cədvəl 7) artımı müşahidə olunmuşdur. Burada 2016-cı ilə nisbətən 2015-ci ildə büdcəyə 5,9% artmışdır.

Cədvəl 7

Bakı Metropoliteni QSC büdcəyə ödənilən mənfəət vergisinin səviyyəsi və dinamikası

Göstəricilər	İllər				
	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi vergi ödənilmişdir (manatla)	133230	139700	141309	146500	153000
o cümlədən:					
Mənfəət vergisi (manat)	41015	40700	39800	38900	41700
Mənfəət vergisinin ödənilən cəmi vergilərin tərkibində züsusi çəkisi, %-lə	30,0	29,2	28,2	26,6	27,2

Tədqiqat apardığımız «Bakı metropoliteni» Qapalı səhmdar Cəmiyyətində 2011-ci ildə büdcəyə ödənilən vergilərin 2011-ci ildə 30,0, 2012-ci ildə 29,2%-ni, 2013-cü ildə 28,2 %-ni, 2014-cü ildə 26,6%-ni, və 2015-ci ildə isəç 27,2%-ni mənfəət vergisi təşkil etmişdir.

2.2. Əlavə dəyər vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu

Azərbaycan Respublikasının mərkəzləşmiş xalis gəliri içərisində əlavə dəyər vergisi mühüm yer tutur. «Əlavə dəyər vergisi haqqında» qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31.12.1991-ci il tarixli 42 №-li fərmanı ilə qüvvəyə minmişdir. Sonralar əlavə dəyər vergisinin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi barədə məsələlər 2000-ci ildə qəbul edilmiş və 1 yanvar 2001-ci ildən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində əsaslandırılmışdır.

Əslində əlavə dəyər vergisinə prinsipial olaraq yeni vergi kimi baxmaq olmaz. Bu vergini XX əsrdə birinci dəfə olaraq «nəcibləndirilmiş dövriyyə vergisi» adı ilə V.Fon Simens (Almaniya, 1919-cu il) təklif etmişdir. Q.Adams təklif etmişdir ki, ABŞ-da korporativ gəlir vergisi əlavə dəyər vergisi ilə əvəz edilsin. Əlavə dəyər vergisinin tutulması qaydalarının dəqiq sxemini M.Lore (Fransa, 1954) vermişdir. 1957-ci ildə Romada avropa iqtisadi birliyinin yaranması haqda müqavilənin imzalanması ƏDV-nin daha geniş yayılmasına imkan verdi.

Həmin müqavilənin müddəalarına uyğun olaraq imza etmiş bütün dövlətlər vergi sistemini ümumi bazarın yaranması maraqları çərçivəsində qurmalıdırlar. 1967-ci ildə AİB şurasının ikinci direktivi ƏDV-ni avropanın baş dolayıcı vergisi elan etdi. Birliyin bütün üzvlərinə 1972-ci ilə qədər bu verginin öz vergi sistemlərində tətbiq olunması tövsiyə olunmuşdu. Artıq 1967-ci ildə Danimarka, 1968-ci ildə Almaniya ƏDV-nin tətbiqinə başladı. AİB-in altıncı direktivi 1977-ci ildə son olaraq əsaslı şəkildə müasir avropa Sistemində ƏDV-yə cəlb olunmasının bazasını təsdiq etdi. ƏDV-yə cəlb etmənin mexanizmində axırıncı əlavə və dəyişikliklər 1991-ci ildə 10-cu direktivdə edilmişdir.

Hal-hazırda dünyanın 45-dən artıq ölkəsində ƏDV tətbiq edilir.

Azərbaycanda əvvəllər mövcud olmuş dövriyyə vergisinin və satışdan verginin nə üçün ƏDV ilə əvəz edilməsi zəruriyyətinin yaranması haqda suala cavab vermək üçün vergi sistemlərinin səmərəliliyi kriteriyaları nöqtəyi-nəzərindən köhnə vergi sisteminin əsas prinsiplərinə diqqət yetirmək zəruridir.

ƏDV-nin dövriyyədən tutulan verxgilərdən heç də az əhəmiyyəti olmayan başqa bir cəhəti ondan ibarətdir ki, bu vergi dövlətə imkan verir ki, istehsal və

bölüşdürmənin hər bir mərhələsində gəlirin bir hissəsini əldə etsin. Bu zaman dövlətin ƏDV yığılmasından əldə edilən son gəlirləri aralıq istehsalçıların olub-olmamasından asılı deyildir. Bu deyilənləri daha aydın şərh etmək üçün sadə bir misala diqqət yetirək. «A» istehsalçısı televizor buraxır və bu televizorları topdansatış qiyməti ilə fəaliyyət göstərən «B» satıcısına satır. «B» satıcısı öz növbəsində pərakəndə satışla məşğul olan «V» satıcısına satır. «Q» istehlakçısı isə bu televizorları «V» satıcısından alır. Bu halda ƏDV malın qiymətinə görə hesablanır hesablanan ƏDV göstəricisi isə «Ödənilməli olan ƏDV adlanır. Mal-material dəyərlilərinin əldə edilməsi zamanı hesablanılan ƏDV məbləği isə əvəzləşdirilən ƏDV məbləği kimi hazırda tətbiq olunan 241 №-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» hesabında uçota alınır. Qaydaya görə əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi büdcədən kompensasiya edilir. Depməli, büdcəyə köçürülmür. Beləliklə, dövlətə yalnız bu iki, kəmiyyət arasındakı fərq daxil olur. İndi isə yuxarıda qeyd etdiyimiz televizor satışı üzrə formalaşan ƏDV məbləğinin hesablanması qaydasını aşağıdakı cədvəlin (cədvəl 8) məlumatları ilə izah edək.

Cədvəl 8

ƏDV-nin hesablanması qaydası (AZN ilə)

	ƏDV-siz malların qiyməti	Satış qiyməti	Əvəzləşdirilmiş ƏDV məbləği	Ödənilməli olan ƏDV məbləği	Büdcəyə ödənilməli olan ƏDV məbləği
«A» istehsalçısı	-	1200		216	216
«B» topdansatış satıcısı	984	1653	58	298	82
«V» pərakəndə satış satıcısı	1355	2017	298	363	65
«Q» alıcısı	1654	2017			

Cədvəldəki rəqəmləri təhlil edərkən belə bir nəticəyə malik olmaq olar ki, son istehlakçı televizor üçün 2017 manat ödəyir, bunun da 363 manatını ƏDV üzrə ümumi məbləğ təşkil edir ki, bu məbləğ də alıcı tərəfindən malın qiymətinə əlavə edilmiş məbləğ kimi dövlət büdcəsinə köçürülür.

Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 154-cü maddəsinə uyğun olaraq aşağıda göstərilənlər ƏDV ödəyiciləri hesab edirlər:

- ƏDV-nin ödəyicisi kimi qeydiyyatı olan keçən və qeydiyyatdan keçməli olan şəxs, o cümlədən rezident və qeyri-rezident hüquqi və fiziki şəxslər;

- Qeydiyyatdan keçən şəxs qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi andan etibarən vergi ödəyicisi olur;

- Qeydiyyatda dair ərizə verməli olan, ilkin qeydiyyatdan keçmiş şəxs qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliklərinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından etibarən vergi ödəyicisi sayılır.

- Azərbaycan Respublikasında ƏDV tutulan malları idxal edən şəxslərə bu cür idxal malları üzrə ƏDV-nin ödəyiciləri sayılırlar;

- ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçmədən iş görən və ya xidmət göstərən və Məcəllənin 169-cu maddəsinə müvafiq olaraq vergiyə cəlb edilməli olan qeyri-rezident şəxs həmin işlər və xidmətlər üzrə vergi ödəyicisi sayılır;

- Hüquqi şəxs yaratmadan göstərilən birgə sahibkarlıq fəaliyyəti ƏDV-nin məqsədləri üçün ayrıca şəxs sayılır.

Aksizli malların istehsalçıları ƏDV ödəyiciləri sayılır.

ƏDV ödəmək öhdəliyi aşağıdakı hallarda yaranır:

- ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyata alınan şəxs üçün – qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarix;

- ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməyən, lakin keçməli olan şəxs üçün qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından etibarən;

- ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyata alınan şəxsin, həmin qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən əvvəlki dövrlərdə qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyi yaranmışdırsa, həmin şəxs üçün qeydiyyata dair ərizə vermək öhdəliyinin yarandığı dövrdən sonrakı hesabat dövrünün başlanğıcından etibarən.

Qeyd edək ki, ilkin olaraq (1992-ci ildə) ƏDV-nin dərəcəsi 28% miqdarında təyin edilmişdi ki, bu da nə dünya standartlarına, nə də Azərbaycan şəraitinə qətiyyən uyğun deyildi.

ƏDV haqqında Azərbaycan Respublikası qanununa dəyişikliklər edilməsi barədə 30.12.92 tarixli 433№-li qanuna əsasən 01.01.93-cü il tarixdən bu verginin dərəcəsi 20%, 2000-ci ildə qəbul edilmiş Vergi Məcəlləsinə əsasən isə 18% təşkil edilmişdir.

Dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymət və tariflərə əsasən satılan malların (işlərin və xidmətlərin) satışından, habelə alış və satış qiymətləri arasındakı fərqdən əlavə dəyər vergisi 16,67 faiz dərəcə ilə hesablanıb büdcəyə ödənilir.

Qüvvədə olan dərəcələrin daha real olmasına baxmayaraq, dərəcələrin tədricən daha aşağı salınması məqsədəuyğun hesab edilir.

Azərbaycani Respublikasının Vergi məəcəlləsinə uyğun olaraq aşağıda qeyd olunan iş və xidmətlərin növlərindən, habelə idxalın aşağıdakı növlərindən ƏDV tutulmur:

1. Özəlləşdirmə qaydasında dövlət müəssisəsindən satın alınan əmlakın dəyəri, habelə dövlət müəssisəsindən icarəyə verilməsindən alınan icarə haqqının büdcəyə ödənilməli olan hissəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödəyiciləri olan dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri tərəfindən əmlakın digər şəkildə satılması ümumi qaydada vergiyə cəlb edilməlidir. Eyni zamanda nəzərdə tutulmuşdur ki, dövlət müəssisələri, habelə büdcə təşkilatları və büdcədən maliyyələşən müəssisələr tərəfindən müəssisənin və ya onun bir hissəsinin, o cümlədən əmlakın icarəyə verilməsindən alınan (alınmalı olan) icarə haqqının həmin müəssisənin sərəncamında qalan hissəsi ümumi qaydada vergiyə cəlb edilməlidir.

2. Maliyyə (maliyyə lizinqi daxil olmaqla) xidmətlərinin göstərilməsi:

Maliyyə xidmətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

3. Milli və ya xarici valyutanın (numizmatika məqsədlərindən başqa), həmçinin qiymətli kağızların göndərilməsi və ya idxaşı edilməsi;

4. Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının aktivlərində yerləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan qızılın, habelə valyuta sərvətlərinin xaricdə istehsal edilmiş Azərbaycan Respublikası pul nişanələrinin, yubiley sikkələrinin və digər bu qəbildən olan qiymətliyərin idxalı.

5. Müəssisənin nizamnamə fonduna hər hansı vəsaitin qoyulması; hüquqi şəxsin nizamnamə fondunu təşkil edən qiymətli kağızların buraxılması və verilməsi ƏDV-dən azaddır.

6. Tutulan məbləğlər həddlərində dövlət hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə və digər səlahiyyətli orqanların tutduğu rüsumu, icarə haqları, yığımlar və onların tutulması müqabilində göstərdiyi xidmətlər;

Uşaq ədəbiyyatı dedikdə uşaqların zehninin, qavrama qabiliyyətinin və ümumi dünya görünüşünün inkişafı üçün məktəbə qədər və digər qeyri-məktəb müəssisələri, habelə sinifdən kənar işlər üçün nəzərdə tutulan ədəbiyyat başa düşülür.

Yuxarıda göstərilən azadolma orta məktəb dərsləkləri, uşaq ədəbiyyatının və büdcədən maliyyələşdirilən dövlət əhəmiyyətli işlərin satışına şamil edilmir.

Aşağıdakı işlərin görülməsinə, xidmətlərin göstərilməsinə və əməliyyatların aparılmasına görə ƏDV sıfır (0) dərəcəsilə tutulur:

1. Xarici diplomatik və analoji nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi, həmçinin bu nümayəndəliklərin diplomatik, inzibati və texniki işçilərinin, o cümlədən onlarla yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mal və xidmətlər xarici diplomatik və analoji nümayəndəliklərin siyahısı Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Xarici diplomatik və analoji nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi, həmçinin bu nümayəndəliklərin diplomatik, inzibati və texniki işçilərinin, o cümlədən onlarla yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün nəzərdə tutulan mal və xidmətlərin göstərilən şəxslər tərəfindən qəbul edilməsini təsdiq edən sənədlər olduqda, bu əməliyyatlar vergiyə sıfır (0) dərəcə ilə cəlb edilməlidir.

Xarici diplomatik və analoji nümayəndəliklərin rəsmi istifadəsi, həmçinin bu nümayəndəliklərin, diplomatik, inzibati və texniki işçilərinin, o cümlədən onlarla yaşayan ailə üzvlərinin şəxsi istifadəsi üçün mallar (işlər, xidmətlər) Azərbaycan ərazisində ƏDV ilə birlikdə satıldığı halda, diplomatik və analoji nümayəndəlik tərəfindən malı təqdim edəndən müvafiq ƏDV hesab fakturası tələb edilməlidir.

Diplomatik və analoji nümayəndəliklər tərəfindən ƏDV ilə alınmış mallara (işlərə, xidmətlərə) gərə ödənilmiş vergi məbləğinin büdcədən qaytarılması müvafiq sənədlər və qaydalar əsasında həyata keçirilir.

2. Xaricdən alınan əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına malların alınması, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi və bunların idxalı;

Bu güzəşt Azərbaycan Respublikası ərazisində qeydiyyatda olmayan, habelə nümayəndəlik və ya digər analogi qurumlar vasitəsilə Azərbaycan Respublikası ərazisində qeydiyyatda olan xarici şəxslər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının şəxslərinə verilmiş əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) hesabına malların alınmasına, işlərin görülməsinə, xidmətlərin göstərilməsinə və idxalına şamil edilir.

Xaricdən əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) alan şəxsə, həmin vəsaitlər hesabına mallar (işlər, xidmətlər) satıldıqda, mallar ƏDV-nə sıfır (0) dərəcə ilə cəlb edilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu güzəşt, bilavasitə ikitərəfli müqavilə əsasında, xaricdən əvəzsiz maliyyə yardımları (qrantlar) alan şəxsə malları təqdim edənlərə (podratçılara) şamil edilir. Subpodratçılar tərəfindən podratçılara malların təqdim edilməsi ümumi qaydada vergiyə cəlb edilməlidir.

Bu zaman subpodratçıların podratçıya təqdim etdiyi mallara görə ƏDV ödənildiyini təsdiq edən ƏDV hesab-fakturaları podratçıya həmin hesab fakturalarda göstərilmiş ƏDV məbləğini əvəzləşdirməyə hüquq verir.

Göstərilən güzəştlər Azərbaycan Respublikasının şəxslərindən alınmış əvəzsiz maliyyə yardımlarına şamil edilmir.

3. Malların ixracı.

Malların ixracının vergiyə sıfır (0) dərəcə ilə cəlb edilməsinə əsas verən sənədlər aşağıdakılardır:

- malların ixracı barədə xarici şəxslə bağlanmış kontrakt
- ixrac Yük Gömrük Bəyannaməsi
- yol nəqliyyat qaimələri (invoys)

4. Beynəlxalq yük və sərnişin daşınması, habelə beynəlxalq uçuşlar üçün işlədilən yanacaq – sürtgü materiallarının və digər texniki əşyaların təqdim edilməsi ilə bilavasitə bağlı olan nəqliyyat xidmətləri və ya digər xidmətlərin göstərilməsi, yaxud işlərin görülməsi.

Birbaşa beynəlxalq yük və sərnişin daşımaları ilə əlaqədar vağzallarda, hava və dəniz limanlarında, habelə sərnişinlərin daşındığı nəqliyyat vasitələrində göstərilən xidmətlər, o cümlədən qatarlarda yatacaq ləvazimatlarının verilməsi Azərbaycan

Respublikasının ərazisindən ixrac olunan yüklərin yüklənməsi, boşaldılması, baqajların daşınması, saxlanması və digər xidmətlər vergiyə cəlb edilməməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının hava lipmanlarında xarici aviaşirkətlərə, habelə digər şəxslərə malların, o cümlədən yanacaq-sürtgü materiallarının təqdim edilməsi, xidmətlərin göstərilməsi ümumi qaydada vergiyə cəlb edilməlidir.

5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankına qızıl və digər qiymətliyərinin göndərilməsi.

Bizim fikrimizcə, ƏDV ödənilməsindən azad edilmiş malların, işlərin və xidmətlərin mövcud siyahısına yenidən baxmaq zəruridir. Bu mənada vergi ödənişindən azad edilmənin iki səbəbini dəqiq olaraq bir-birindən ayırmaq lazımdır: fəaliyyətin bəzi istiqamətlərini stimullaşdırmaq istəyi (verginin iqtisadi tənzimləyici funksiyası) və əhalinin az təminatlı təbəqələrinin vəziyyətinin yüngülləşdirmək cəhdi (verginin sosial funksiyası). Əgər birinci səbəb elm və təhsil müəssisələrinin, ictimai nəqliyyat və s. vergi ödənilməsindən azad edilməsi üçün doğrudan da kifayət olan (eyni zamanda mübahisə doğuran) əsas ola bilərsə, sosial məqsədlərin əldə edilməsi vergidən azad edilməsi yolu ilə deyil, ünvanlı sosial dotasiyalarla təmin edilməlidir. Bu zaman dotasiyanın ölçüsü dövlət büdcəsinin real imkanları ilə müəyyən edilir və vergilər yığıldıqdan sonra hesablanmalıdır, bu isə «imkanlara uyğun olaraq yaşamaq» deməkdir.

Yuxarıda göstərilmiş müəyyənləşdirmələrdə olan fərqlərə baxmayaraq, onlarda müəyyən ümumi cəhət də mövcuddur. Ümumilikdə, bu terminin verilmiş izahına tərəfdar çıxmaqla bərabər, eyni zamanda bizim fikrimizcə, həmin terminin daha tutarlı tərifini vermək üçün buraya müəyyən dəqiqləşdirmə əlavə etmək lazımdır; yəni: vergi güzəşti – Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan qanunvericiliyinə müvafiq olaraq hüquqi və fiziki şəxslərin müəyyən kateqoriyalarının vergi tutulmasından tam və ya qismən azad edilməsi deməkdir.

Azərbaycan Milli Mühasibat uçotu Standartlarının tələblərinə uyğun tərtib və təsdiq edilmiş yeni Hesablar Planına əsasən əlavə dəyər vergisi üzrə təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi üçün 241№-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» və 521 №-li «Vergi öhdəlikləri (əlavə dəyər vergisi üzrə hesablaşmalar subhesabı)» nəzərdə tutulmuşdur.

Bu hesablارın iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, satın alınan, əvəzsiz daxil olan və digər qaydalarla müəssisəyə daxil olan mal-material ehtiyatları, qeyri-maddi aktivlər və tikili və avadanlıqlar üzrə əlavə dəyər vergisinin uçotu üçün 241№-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi»ndən istifadə edilir.

Yeni Hesablار Planında bu hesab üzrə konkret subhesablار nəzərdə tutulmamışdır. Lakin dünyanın bir çox ölkələrindəki praktikadan istifadə etməklə, 241№-li hesaba aşağıdakı subhesabları əlavə etməyi məqsəduyğun hesab etmək olar.

- 1) 241/1 «Alınmış, tikili və avadanlıqlar üzrə əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» subhesabı
- 2) 241/2 «Alınmış qeyri-maddi aktivlər üzrə əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» subhesabı
- 3) 242/3 «Alınmış material ehtiyatları üzrə əlavə dəyər vergisi» subhesabı

İndi isə tikili və avadanlıqların (əsas vəsaitlərin) müəssisəyə daxil olması uçotu sənədlərində əks etdirilən faktlara uyğun əlavə dəyər vergisinin uçotunun təşkili qaydalarını nəzərdən keçirək.

1. Digər müəssisə və təşkilatlardan torpaq tikili və avadanlıqlar satın alındıqda (ƏDV-siz)

DT-113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 10000 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 10000 manat

Satın alınan torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə əlavə dəyər vergisi (18%) uçotda ayrıca əks etdirilir.

DT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 1800 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 1800 manat.

Satın alınan torpaq tikili və avadanlıqların dəyəri hesablanmış əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə təyinatı üzrə malsatan təşkilata ödəniləndikdə.

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 11800 manat

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» 11800 manat

Satın alınan torpaq, tikili və avadanlıqlar istismara verildiyi üçün bunlara müvafiq olan əlavə dəyər vergisi dövlət büdcəsinə əvəzləşdirilir.

DT-521 «Vergi öhdəlikləri» (əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi subhesabı) – 1800 manat

KT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 1800 AZN

Satın alınan avadanlıqların daşınma və quraşdırma xərcləri uçotda ayrıca əks etdirilir

DT 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 3000 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları» - 3000 man

Daşınma və quraşdırma xərcləri üzrə əlavə dəyər vergisi mühasibat uçotunda əks etdirildikdə

DT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 540 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları» - 540 man

Daşınma və quraşdırma xərcləri əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə malsatan təşkilata köçürülür.

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları» - 3540 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» 3540 man

Daşınma və quraşdırma üzrə xərclərə uyğun ƏDV büdcəyə əvəzləşdirilir.

DT-521 «Vergi öhdəlikləri» (əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi subhesabı) – 540 manat

KT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 540 AZN

Bütün yuxarıda göstərilən təsərrüfat əməliyyatları əsasında torpaq, tikili və avadanlıqlar faktiki məsrəflər əsasında müəssisənin balansına mədaxil edilir.

DT 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» 13000,00 manat

KT-113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 13000, 00 manat

2. Torpaq, tikili və avadanlıqlar fiziki şəxslərdən satın alındıqda (gəlir vergisiz)

DT 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 8000,00 manat

KT 538 «Digər qısamüddətli kreditör borcları» - 8000,00 manat

Müqavilə qiyməti ilə fiziki şəxslərdən satın alınan torpaq, tiki və avadanlıqların dəyərində uyğun gəlir vergisi hesablandıqda

DT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» - 1120,00 manat

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1120,00

Fiziki şəxsdən satın alınan torpaq, tikili və avadanlıqlar üzrə vergi büdcəyə köçürüldükdə

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1120,00

KT-223 «Bank hesablaşma hesabları» - 1120,00 man

Satın alınan tikili və avadanlıqların dəyəri gəlir vergisi çıxılmaqla fiziki şəxsə ödəniləndikdə

DT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» - 6880,00 manat

KT 221 «Kassa» - 6880,00 manat

3. Fiziki şəxsdən satın alınan avadanlıqlar digər fiziki şəxs tərəfindən quraşdırılmışdır.

Quraşdırma xərcləri uçotda ayrıca əks etdirilir.

DT 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 2000,00 manat

KT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» – 2000,00 manat

Quraşdırma üzrə fiziki şəxsə hesablanılan gəlirə uyğun 280 manat vergi ($2000 \times 14\% = 280$ manat) hesablanmışdır.

DT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» = - 280,00 manat

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 280,00 man

Fiziki şəxs tərəfindən quraşdırılan avadanlıq üzrə gəlir vergisi büdcəyə köçürülür.

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 280,00 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» 280,00 man

4. Müəssisənin əsaslı tikinti işləri müqavilə əsasında podrat tikeinti təşkilatları vasitəsilə yerinə yetirildikdə

DT 113 «Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması» - 50000,00 man

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 50000,00 manat.

Podrat üsulla inşa edilən tikinti işlərinə görə podratçı təşkilatın hesab-fakturasında göstərilən 9000,00 manat əlavə dəyər vergisinə aşağıdakı mühasibat yayılışı tərtib edilir.

DT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 9000,00 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 9000,00 manat

Başa çatmış tikinti işlərinin dəyəri əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə podratçı təşkilata ödəniləndə

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 59000,00 manat

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 59000,00 manat

Əsaslı tikinti işləri üzrə əlavə dəyər vergisi büdcəyə əvəzləşdirilir.

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 9000,00 manat

KT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 9000,00 manat

5. Torpaq, tikili və avadanlıqlar (əsas vəsaitlər) satılarkən ilk dəyərlə balansdan silinir.

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 6000,00 manat

KT 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar. Dəyər» - 6000,00

Bu əsas vəsaitin köhnəlmə məbləğinə belə yazılış verilir:

DT 112 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya» - 1500,00 man

KT 731 «sair əməliyyat xərcləri» - 1500,00 man

Satılmış əsas vəsait üzrə hesab-faktura ödənilmək məqsədilə alıcı təşkilata təqdim edilir

DT 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» - 6600,00 manat

KT 611 «Sair əməliyyat gəlirləri» - 6600,00 man

Satılmış əsas vəsaitə düşən əlavə dəyər vergisi hesablanır: (1023,00 manat)

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 1023,00 man

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» (Əlavə dəyər vergisi subhesabı) - 1023 man

Hesablanmış əlavə dəyər vergisi büdcəyə köçürülür.

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1023,00 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 1023,00 man

6. Heç istismar edilməmiş, təzə avadanlıq maliyyə qoyuluşu şəkilində verildikdə

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 9000,00 man

KT 111 «Törpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» - 9000,00 man

Bu avadanlıq üzrə əlavə dəyər vergisi hesablandıqda

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 1620,00 man

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1620,00 man

Hesablanmış vergi büdcəyə köçürüldükdə

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1620,00 man

KT 223 «bank hesablaşma hesabları» - 1620,00 man

Müəssisədə istismar edilmiş (istifadə olunmuş avadanlıqlar ilk dəyərlə verildikdə

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 5400,00 man

KT 111 «Törpaq, tikili və avadanlıq» - 5400,00 man

Həmin avadanlığın köhnəlməsi (amortizasiyası) silinir

DT 112 «Törpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya» - 1600,00 man

KT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 1600,00 manat

Müqavilə qiyməti ilə təhvil verildikdə

DT 183 «Digər uzunmüddətli investisiyalar» - 5920,00 manat

KT 611 «Sair əməliyyat gəlirləri» - 5920,00 manat

Bu avadanlığa ƏDV hesablanıb

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 903,06

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 903,06

Hesablanmış vergi büdcəyə köçürülür

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» 903,06 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 903,06 man

7. Avadanlıq və digər əsas vəsaitlər uzun müddətə icarəyə verildikdə əlavə dəyər vergisinin hesablanması fərqli qaydalarla həyata keçirilir. Məsələn, ilk dəyəri 14800 manat, köhnəlmə məbləği 3800 manat olan icarə haqqı (3 illik) 15600 manat olan avadanlıq icarəyə verildikdə aşağıdakı mühasibat yazılışı ilə rəsmiləşdirilir.

8. Avadanlığın ilk dəyəri silindikdə

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 14800,00 man

KT 111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» - 14800,00 manat
İcarəyə verilən avadanlığın köhnəlmə məbləği (hesablanmış amortizasiya məbləği) silinir.

DT 112 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya» - 3800,00

KT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 3800,00

Üç illik icarə haqqı uçotda əks etdirilir

DT 214 «İcarə üzrə qısamüddətli kreditor borcları» - 15600,00 man

KT 611 «Sair əməliyyat xərcləri» - 15600,00

Üç il üçün icarə haqqına əlavə dəyər vergisi hesablanır

DT 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 2379,66 man

KT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» - 2379,66 man

İcarə üzrə gəlir hesablanaraq uçotda əks etdirilir $(15600 - (14800 - 3800) - 2379,66) = 2220,34$ manat

DT 611 «Sair əməliyyat gəlirləri» - 2220,34 man

KT 542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» - 2220,34 man

İllik icarə haqqı daxil olub:

DT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 5200,00 man

KT 214 «İcarə üzrə qısamüddətli kreditor borcları» - 5200,00 man

Hər il üçün hesablanmış icarə haqqına əlavə dəyər vergisi hesablanıb.

DT 538 «Digər qısamüddətli kreditor borcları» - 793,22 man

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» 793,22 man

İcarə üzrə gəlir hər il dövrü olaraq maliyyə nəticəsinə aid edilir

DT 542 «Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri» - 740,12 man

KT 801 «Ümumi mənfəət (zərər) – 740,12 man

Tədqiqat apardığımız «Bakı Metropoliteni» Qapalı səhmdar cəmiyyətində son beş ildə büdcəyə ödənilən əlavə dəyər vergisinin dinamikasını daha yaxşı xarakteriz etmək üçün 8 cədvəlin məlumatlarına diqqət etmək lazımdır.

Cədvəlin məlumatlarından görünür ki, cəmi büdcə gəlirləri içərisində «bakı metropoliteni» QSC-də əlavə dəyər vergisinin məbləği 2011-ci ildə 211300 manat olduğu halda bu göstərici 2015-ci ildə 265 min manat olmuşdur ki, bu da müqayisə olunan dövrə nisbətən 25,4% artıq olduğunu göstərir.

«Bakı Metropoliteni» Qapalı Səhmdar cəmiyyətində büdcəyə ödənilən əlavə dəyər vergisinin səviyyəsi və dinamikası

Göstəricilər	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi vergi ödənilmişdir (manatla)	133230	139700	141309	146500	153400
O cümlədən əlavə dəyər vergisi (manatla)	77015	76500	68200	57900	69910
Cəmi ödənilən vergilərin tərkibində əlavə dəyər vergisinin xüsusi çəkisi	57,8	54,7	48,2	39,5	45,5

Tədqiqat apardığımız müəssisədə, yəni Bakı metropoliten Qapalı Səhmdar cəmiyyətində qeyri-maddi aktivlərlə bağlı mühasibat uçota obyektli olmadığına görə bu məsələnin şərhilə bağlı şərti məlumatlardan istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Qeyri-maddi aktivlərin satın alınması zamanı əlavə dəyər vergisi məbləği qeyri-maddi aktivlər uçota qəbul edildikdə, daha doğrusu müəssisənin balansına daxil edildikdə, büdcəyə köçürülməli olan vergi məbləğindən aşağıdakı hallarda tam çıxılır: kiçik müəssisələrdə, kəndli fermer təsərrüfatlarında, digər kənd təsərrüfatı müəssisələrində, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilən qeyri-maddi aktivlər üzrə (həmçinin də əsas vəsaitlər üzrə).

Qeyri-maddi aktivlərin əldə edilməsi zamanı ödənilmiş əlavə dəyər vergisi 241№-li «Əvəzləşdirici əlavə dəyər vergisi» hesabının debetində 531 «Malsatanlar və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları», 431№-li «Malsatai və podratçılara uzunmüddətli kreditör borcları» və 538 №-li «Digər qısamüddətli kreditör borcları» 435 №-li «Digər uzunmüddətli kreditör borcları» hesablarının kreditində əks etdirilir.

Vergi məcəlləsinə əsasən əldə edilən qeyri-maddi aktivlərə görə ödəniləsi əlavə dəyər vergisi məbləği bərabər hissələrlə altı ay ərzində qeyri-maddi aktivlərin uçota qəbul edildiyi andan büdcəyə ödənilməli vergi məbləğindən çıxılır. Bu zaman əlavə dəyər vergisinin büdcəyə ödənilməyən məbləğinə Debet 521№-li «Vergi öhdəlikləri» kredit 241№-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» Mühasibat yazılışı tərtib edilir.

Buna daha aydın şərh etmək üçün bir misalın izahına diqqət yetirək.

«Araz» müəssisə fevral 2014 –cü ildə dəyəri 15000 manat, əlavə dəyər vergisi 2700 manat olan proqram vəsaiti almışdır, proqram vəsaiti mart 2014-cü ildən

müəssisənin balansına qəbul edilmişdir. Müəssisənin mühasibat uçotunda bu əməliyyata aşağıdakı mühasibat yazılışı verilmişdir.

1. Debet 101№-li «Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər» - 15000 manat

Kredit 531№-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 15000 manat

2. Debet 241№-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 2700 manat

Kredit 531№-li «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 2700 man

«Araz» müəssisəsi mart 2014-cü ildə 521№-li «Vergi öhdəlikləri» (əlavə dəyər vergisi subhesabı) hesabının debetinə 241№-li «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» hesabının kreditinə 450 manat ($2700:6=450$ manat) yazmaqla aşağıdakı mühasibat yazılışını rəsmiləşdirir.

Debet 521 «Vergi öhdəlikləri» - 450 man

Kredit 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 450 man

Əlavə dəyər vergisini müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinə əks etdirərkən nəzərə alınmalıdır ki. Qeyri-istehsal ehtiyacları üçün alınan qeyri-maddi aktivlər üzrə əlavə dəyər vergisi əsas vəsaitlərdə olduğu kimi büdcəyə əvəzləşdirməyə aid edilmir və müvafiq maliyyələşmə mənbələri hesabına örtülür (901№-li «Cari mənfəət vergisi üzrə xərcləri» və 544 №-li «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmə və daxilolmalar»).

Müəssisə öz vəsaiti hesabına nağdsız köçürmə yolu ilə razılaşdırılmış qiymətlə dəyəri 40000 manat, əlavə dəyər vergisi məbləği 7200 manat olan qeyri-maddi aktiv almışdır.

Buna aşağıdakı üç yazılış tərtib edilməlidir:

1) Qeyri-maddi aktivin satınalma dəyərinə

DT 101 «Qeyri-maddi aktivlər – dəyər» - 40000 manat

KT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 40000 manat

2) Satın alınan qeyri-maddi aktiv üzrə əlavə dəyər vergisi məbləğinə

Debet 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 7200 manat

Kredit 531 «malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları» - 7200 manat

3) Satın alınan qeyri-maddi aktivin dəyəri və ona uyğun hesab-fakturada göstərilən əlavə dəyər vergisi məbləği malsatan təşkilata köçürülür.

DT 531 «Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditör borcları» - 47200 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 47200 man

4) Satın alınan qeyri-maddi aktivlər qeyri-istehsal təyinatlı olduğu üçün büdcəyə əvəzləşdirilmir və maliyyələşmə mənbəyinə silinir. Yəni:

Debet 544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar» - 7200 man

KT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 7200 man

Müəssisəyə lazım olmayan qeyri-maddi aktivlər satılarkən 18 faiz dərəcəsi ilə hesablanmış əlavə dəyər vergisi məbləğini 521 №-li «Vergi öhdəlikləri» hesabının (əlavə dəyər vergisi subhzesabı üzrə) kreditində əks etdirməklə təyinatı üzrə büdcəyə köçürmək tələb olunur. Fərz edək ki, müəssisədə ilk dəyəri 12000 manat, köhnəlmə məbləği 4000 manat olan qeyri-maddi aktiv 14000 manat razılaşdırılmış qiymətlə satılmışdır. Bu göstəricilərə müvafiq olaraq aşağıdakı mühasibat yazılışları tərtib edilir:

1) Qeyri-maddi aktivlər satılmışdır, ona görə də onlar ilk dəyəri ilə balansdan silinməlidir:

Debet 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 12000 man

Kredit 101 «Qeyri-maddi aktivlər – Amortizasiya» - 12000 man

2) Satılmış qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi (amortizasiyası) silinir.

Debet 102 «Qeyri-maddi aktivlər – Amortizasiya» - 4000 man

Kredit 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 4000 man

3) Satılmış qeyri-maddi aktiv üzrə hesab faktura alıcı təşkilata təşdim edilir:

Debet 211 «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» - 14000

Kredit 611 «Sair əməliyyat xərcləri» - 14000

4) Satılmış qeyri-maddi aktivin satış qiymətinə uyğun əlavə dəyər vergisi hesablanır və büdcəyə köçürülür:

Debet 731 «Sair əməliyyat xərcləri» - 2520 man

Kredit 521 «Vergi öhdəlikləri» - 2520 man

5) Hesablanmış əlavə dəyər vergisi büdcəyə köçürülür:

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 2520 man

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 2520 man

Əlavə dəyər vergisiz alınmış qeyri-istehsal təyinətli qeyri-maddi aktivlər satıldığı zaman satış qiymətindən əlavə dəyər vergisi hesablanmalı və 521№-li «Vergi öhdəlikləri» hesabının kreditində əks etdirilməklə ümumi qaydada büdcəyə ödənilməlidir.

Misal. «Araz» müəssisə əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə 40000 manata alınmış qeyri-istehsal təyinətli qeyri-maddi aktivlər 40000 manata və ya 40000 manatdan ucuz satılmışsa bu zaman satış üzrə dövrüyyə vergiyə cəlb edilmir. Əgər həmin qeyri-maddi aktivlər 40000 manatdan baha satılsa, yəni 70000 manata satılsa 30000 manat (70000-40000) əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməli və 5 min manat ($30000 \times 16,67 : 100$) vergi hesablanmalı və büdcəyə köçürülməlidir.

Əlavə dəyər vergisi ödənilmədən 5000 manata alınmış qeyri-maddi aktivlər hər hansı bir qiymətə satılan zaman əlavə dəyər vergisi hesablanmalı və büdcəyə köçürülməlidir.

Büdcəyə ödəniləsi ƏDV-nin hesablanması. İstehsalat məqsədləri üçün istifadə edilən alınmış xammala, materiala, yanacağa, komplektləşdirici və başqa məmulata görə ödənilmiş vergi məbləği istehsal və tədavül xərclərinə aid edilmir.

Büdcəyə ödəniləsi vergi məbləği satılmış mallara (işlərə, xidmətlərə) görə alıcılardan alınmış vergi məbləği ilə mal göndərənlərə dəyəri istehsal və tədavül xərclərinə aid edilən maddi ehtiyatlara, yanacağa, xidmətlərə görə ödənilmiş vergi məbləği arasındakı fərq şəklində müəyyən edilir.

Misal. Hüquqi şəxs tərəfindən hesabat dövründə məhsul satışından 40000 manat əlavə dəyər vergisi məbləği əldə edilmişdir. Bu məhsulun istehsalına sərf edilmiş xammal və materiala görə həmin hesabat dövründə (əsas vəsaitlərə və qeyri-istehsal ehtiyacları üçün istifadə olunan mallara görə ödənilən vergi məbləətindən başqa) malgöndərənlərə I halda 20 min manat, II halda 50 min manat vergi məbləği ödənilmişdir. Birinci halda büdcəyə 20 min manat vergi məbləği ödənilməli, II halda isə büdcədən 10 min manat vergi məbləği geri qaytarılmalı və ya növbəti tədiyyə üzrə haqq-hesab edilməlidir.

İstehsalat məqsədləri üçün maddi ehtiyatlar (işlər, xidmətlər) üzrə bank idarələri vasitəsilə hesabat dövründə ödənilmiş vergi məbləğindən qeyri-istehsalat ehtiyaclarına istifadə edilmiş mallara (işlərə, xidmətlərə) görə malgöndərənlərə ödənilmiş vergi məbləği çıxılır.

Qeyri-istehsalat ehtiyaclarına istifadə edilən mallar (işlər, xidmətlər) üzrə vergi müvafiq maliyyələşdirmə mənbələri hesabına ödənilir. Əsas vəsaitlər və şeyri-maddi aktivlər uçotda ödənilmiş vergi məbləği daxil edilməklə satın alındığı qiymətlə əks etdirilir və müəyyən edilmiş qaydada köhnəlmə (amortizasiya) məbləğləri vasitəsilə maya dəyərində aid edilir.

Alınmış mal-material dəyərliləri (işlər, xidmətlər) üzrə vergi məbləği satılmış mallar (işlər, xidmətlər) üzrə hesablanmış vergi məbləğindən artıq olduğu hallarda aşkar edilən fərq qarşıdakı tədiyyələr hesabına nəzərə alınır və ya vergi müfəttişlikləri tərəfindən bu vergi üzrə ümumi daxilolmalar hesabına büdcədən qaytarılır. Vergi haqq-hesabının alındığı növbəti aydan bir illik müddət keçdikdən sonra təqdim edilmiş haqq-hesablar üzrə vergi geri qaytarılır.

Vasitəçilik fəaliyyəti göstərən hüquqi şəxslər tərəfindən vergi ilə alınmış respublika istehsalı olan mallar MDB-yə daxil olan ölkələrin hüdudlarından kənara ixrac edilərkən, onlar tərəfindən gömrükxananın malın sərhəddi keçməsinə təsdiq edən «buraxılışa icazə verilmişdir» ştampları vurulmuş yük gömrük ştampları vurulmuş yük gömrük deklarasiyaları, habelə verginin büdcəyə ödənilməsi gündən bir illik müddət keçməmək şərti ilə mallar alınarkən ödənilmiş vergi məbləği göstərilmiş hesablaşma sənədləri təqdim edilərkən, əvvəllər ödənilmiş vergi məbləğləri bitdikdən sonra qəbul edilmiş qaydada müvafiq olaraq növbəti tədiyyələr hesabına nəzərə alınır və ya geri qaytarılır. Göndərilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyərinin qismən ödənilməsi qaydasında alınmış məbləğlər vergiyə cəlb edilir.

Misal. Hüquqi şəxs tərəfindən istehlakçılara əlavə dəyər vergisi daxil olmaqla 9000 manat dəyərində məhsul göndərilmiş və bunun müqabilində hesabat dövründə hüquqi şəxsin hesablaşma hesabına 4500 manat vəsait daxil olmuşdur. Bu zaman 750 manat ($4500 \times 16,67$ faiz) əlavə dəyər vergisi hesablanmalı və büdcəyə köçürülməlidir.

Mallar (işlər, xidmətlər) mübadilə edilərkən, əvəzsiz olaraq və ya dəyəri qismən ödənilməklə verilərkən vergi tutulan dövriyyə mübadilə və ya verilmə anında təşəkkül tapmış qiymətlər səviyyəsi əsas götürülməklə müəyən edilir.

Misal. Hüquqi şəxs tərəfindən mübadilə əməliyyatı üzrə əlavə dəyər vergisi ilə birlikdə 4000 manatlıq məhsul göndərilən zaman həmin dəyər yerli dövlət xidməti orqanına təqdim olunan haqq-hesablarda əks etdirilməli və 666 manat vergi məbləği ümumi qaydada büdcəyə ödənilməlidir. Bu məhsulun müqabilində alınmış mallar 4800 manata satılarkən 800 manat məbləğindən 133 manat ($800 \times 16,67$ faiz) vergi hesablanmalı və ümumi qaydada büdcəyə ödənilməlidir.

Zəmanət (qarantıya) müddəti müəyyən edilmiş mallar bu müddət ərzində qaytarılarsa, onlar üzrə verginin nəzərə alınması və qaytarılması alıcılar tərəfindən vəsaitin ödənildiyi və verginin büdcəyə daxil olduğu müddətdən asılı olmayaraq aparılır.

Mallar qaytarıldıqda, akseptləşdirilmədən tamamilə və ya qismən imtina edildiyi hallarda əvvəllər hesablanmış vergi məbləği azaldılmaqla düzəliş edilir.

Misal. Tikiş fabriki tərəfindən yanvarda sərbəst qiymətlərlə 5000 manat məbləğində parça alınmış və ödənilmiş 900 manat vergi məbləği 521 sayılı hesabın debetində əks etdirilmişdir. Fabrik fevralda mal göndərənə 800 manatlıq keyfiyyətsiz parça qaytarılmış və 144 manat vergi məbləğini ayırmaqla ödəniş üçün ona 756 manat məbləğində hesab təqdim etmiş və həmin vəsait fevralda daxil olmuşdur. Yanvar ayı üçün büdcəyə ödəniləsi vergi məbləği 900 manat azaldılmalı, fevral ayı üçün isə 144 manat artırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində mallar (işlər, xidmətlər) sərbəst dövrəli valyutaya satılarkən vergi müəyyən edilmiş dərəcə ilə həmin valyuta və ya manatla alınır.

Misal. Hüquqi şəxs tərəfindən məhsul satışından 50 min ABŞ dollarında vəsait əldə edilmiş və onun 50 faizi, yəni 25 min dolları mütləq satış üzrə həmin dövrə müəyyən olunmuş məzənnə ilə müvafiq banka satılmışdır. Bu zaman valyutanın qalan hissəsindən, yəni 25 min dollar və valyutanın mütləq satışından əldə edilmiş manat məbləğlərinin cəmisindən əlavə dəyər vergisi hesablanmalı və ümumi qaydada büdcəyə ödənilməlidir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin hüduqlarından kənarlarda istehsal olunan malların satışı zamanı idxal dəyəri və faktiki satış qiymətləri arasındakı fərq əlavə dəyər vergisinə cəlb edilməlidir.

Malların idxal dəyəri xarici valyutanın müəyyən olunmuş qaydada gömrükxana orqanlarının bəyannamələrində göstərilən məzənnə ilə tədavüldə olan pul vahidinə çevrildikdən sonra üzərinə malların alınması və daşınması üzrə bütün xərclər, müəyyən edilmiş dərəcələrlə idxal vergisinin məbləği, gömrük rüsumu və malların alınmasını həyata keçirən xarici iqtisadi və yaxud digər təşkilatlara ödəmələr və bunlardan sonra gömrükxana orqanlarına ödənilən əlavə dəyər vergisi məbləği əlavə olunmaqla müəyyən edilir.

Göndərilən mallar, yerinə yetirilən işlər, xidmətlər üzrə hesablaşma sənədlərində ayrıca göstərilən vergi məbləği satışdan əldə edilən pul vəsaitinin tərkibində satış hesabının krediti malalanla və sifarişçilərlə hesablaşmalar hesabının debeti üzrə müxəbirləşməklə uçotda əks etdirilir:

DT 223 «Bank hesablaşma hesabları» hesabı

KT 601 «Satış» hesabı

KT 611 №-li «Sair əməliyyat gəlirləri» hesabı

Eyni zamanda göstərilən əməliyyatlar əks etdirilir.

DT 701 «Satışın maya dəyəri»,

731 №-li «Sair əməliyyat xərcləri» hesabı

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabı.

Misal. Avadanlıqlar 2015-ci ildə alınmışdır. İlk dəyəri 15000 manat, ƏDV 2700 manat ƏDV altı ay ərzində silinməlidir. Silinmə ƏDV üzrə büdcəyə olan borcu 1/6 hissəsinin hər ay azalması ilə yerinə yetirilməlidir.

Bizim misalımızda bu rəqəm 1350 manat

DT 521/1 «ƏDV üzrə büdcə ilə hesablaşmalar» hesabı – 1350 manat

KT 241 Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi – 1350 man

Satılan obyektin müqavilə qiyməti, satış qiyməti 36000 manat, o cümlədən ƏDV 6001 manat təşkil edir. Bu kimi əməliyyat uçotda belə əks etdirilir:

DT 223 «Bank hesablaşma hesabları» - 36000 manat

KT 601 «Satış» - 36000

DT 701 «Satışın maya dəyəri» – 6001 man

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabının «ƏDV üzrə büdcə ilə hesablaşmalar» subhesabı – 6001

Büdcəyə ödəniləsi ƏDV məbləği satış qiyməti ilə ƏDV məbləği və obyektin istismarı 6 aya çatmamış satışı ilə əlaqədar silinməyən vergi məbləği arasındakı fərq kimi hesablanır.

Yuxarıdakı misalımızdakı istismar müddəti 6 aya çatmadan obyektin satışı ilə əlaqədar silinməyən ƏDV məbləği 1350 manata bərabərdir (2700-1350). Bununla əlaqədar aşağıdakı kimi mühasibat yazılışı tərtib edilir:

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» - 1350 man

KT 241 «Əvəzləşdirilən əlavə dəyər vergisi» - 1350 man

Müəssisələrin əsas vəsaitlər, sair aktivlər də daxil olmaqla mallar (işlər, xidmətlər) satışından əldə etdikləri pul vəsaiti məbləği maliyyə yardımı formasında xüsusi təyinatlı fondların tamamlanmasına yaxud mənfəətin artırılması hesabına yönəldildikdə göstərilən məbləğ mühasibat uçotunda pul vəsaitlərini uçota alan hesabların debetində (221, 222, 223) və satış hesablarının kreditində (601, 611) əks etdirilir.

Büdcəyə ödəniləsi ƏDV məbləği malalanlar satılmış mallara, işlərə, xidmətlərə görə vergi məbləği ilə hesabat dövründə dəyəri faktiki olaraq istehsal və tədavül xərclərinə aid edilən (silinən) material resursları üzrə vergi məbləği arasındakı fərq kimi müəyyənləşdirilir.

2.3. Əmlak vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotu

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi tərkibinə daxil olan əmlak vergisi hazırda dövlət büdcəsinin gəlirləri içərisində xeyli çəkiyə malikdir.

Əmlak ödəyicilərinə Azərbaycan Respublikasının qanunvergiliyi ilə hüquqi şəxs sayılan müəssisələr, təşkilatlar və idarələr, banklar və kredit idarələri, sığorta təşkilatları, xarici investisiyalı müəssisələr, təsərrüfat (sahibkarlıq) fəaliyyəti ilə məşğul olan beynəlxalq birliklər və təşkilatlar, xarici hüquqi şəxslərin (müəssisə, şirkət, bank və digər təsərrüfat və maliyyə təşkilatları) Azərbaycan Respublikası ərazisindəki büro, agentlik və digər nümayəndəlikləri aiddir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində müəssisələrin əmlakına verginin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi aşağıdakı qanun və qərarları əsasında tənzimlənməklə Azərbaycan Respublikasının vergi məəcəlləsinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının «Əmlak vergisi haqqında» 24 mart 1995-ci il tarixli qanunu və «Əmlak vergisi haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunun qüvvəyə minməsi barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 24 mart 1995-ci il tarixli qərarı:

«Azərbaycan Respublikasının vergi qanunverciliyinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında» 24 dekabr 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu;

«Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Müəssisələrin əmlakına orta illik dəyərinin hesablanması qaydası haqqında» 17 mart 1997-ci il 22№-li qərarı;

Vergitutma obyektinə vergi tədiyyəçiləri olan müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərdir. Vergiyə cəlb edilməsi məqsədi ilə əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri təyin edilməlidir. Bunu aşağıdakı qaydada hesablamaq tələb olunur:

Hesabat dövründə (kvartal, yarımillik, 9 aylıq və illik) müəssisənin əsas vəsaitlərinin orta illik dəyəri hesabat ilinin yanvarın 1-ə və hesabat dövründən sonrakı ayın 1-ə əsas vəsaitlərinin balans dəyərinin cəminin yarısını, habelə hesabat ilinin bütün digər kvartallarının birinci aylarının birinə (aprelin 1-i, iyulun 1-i, oktyabrın 1-i) əsas vəsaitlərinin balans dəyərinin məbləğini cəmləyib alınan məbləği 4-ə bölməklə müəyyən edilir.

Müəssisə birinci kvartaldan başqa hər hansı bir kvartalın əvvəlində yaradıldıqda, əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri müəssisənin yaradıldığı kvartalın ilk ayının 1-nə (aprelin 1-i, iyulun 1-i, oktyabrın 1-i) və hesabat dövründən sonrakı ayının 1-ə əsas vəsaitlərin balans dəyərinin yarısı ilə hesabat dövrünün bütün digər kvartallarındakı birinci ayın 1-i tarixinə əmlakın dəyərini cəmləyib alınan məbləği 4-ə bölməklə müəyyən edilir.

Müəssisə kvartalın birinci yarısında (kvartalın ikinci ayının 15-i daxil olmaqla) yaradıldıqda, əsas vəsaitlərin orta illik dəyərini hesablamaq üçün yaradılma dövrü tam kvartal kimi qəbul edilir.

Müəssisə kvartalın ikinci yarısında yaradıldıqda əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri yaradılma kvartalından sonrakı kvartalın birinci ayının 1-i tarixindən etibarən hesablanır.

Qanunvericiliyə görə əmlak vergisini ödəməkdən aşağıdakılar azad edilir:

- a) büdcə idarələri və təşkilatları, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı və onun idarələri və büdcədən kənar fondlar;
- b) təhsil, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən idman, mədəniyyət idkarələri və təşkilatları.

Təhsil və mədəniyyət idarələrinə və təşkilatlarına xüsusi olaraq daxildir:

Məktəbəqədər və digər təhsil müəssisələri, tədris-istehsalat kombinatları, tədris sahələri, tədris-təcrübə, təcrübə təsərrüfatları, fəhlələrin və mütəxəssislərin hazırlığını və yenidən hazırlığını aparan emalatxanalar və sexlər; idman sağlamlıq düşərgələri, uşaqlar və təhsil alan gənclər üçün əmək və istirahət düşərgələri, təhsil mərkəzləri, klubları və dərəkənləri; əhalinin peşə hazırlığı və yenidən yəhazırlığı üzrə kurs şəbəkəsi; habelə fəaliyyətləri təhsil məqsədlərinə cavab verən digər idarə və təşkilatlar;

Stasinal və səyyar klublar (mədəniyyət evləri və klubları);

Kitabxanalar, muzeylər, heyvanxanalar, mədəniyyət və istirahət parkları; teatrlar, sirkələr, filarmoniyalar, kinoteatrlar, kinostudiyalar.

q) dini və dövlət milli mədəniyyət cəmiyyətləri, mərkəzləri, birlikləri və təşkilatları;

ğ) əlillərin ictimai təşkilatları

Müəssisələrdə əmlak vergisi hesablanarkən müəssisənin balansında olan aşağıdakı obyektlərin dəyərləri qədər vergitutma obyektinə azaldılır:

vergi ödəyicilərinin balansında tam və qismən olan mənzil-kommunal və sosial mədəni obyektlər

bu güzəşt tətbiq edilən zaman sosial-mədəni, mədəniyyət və incəsənət təhsil, bədən tərbiyəsi və idman, səhiyyə, sosial təminat və xalq təsərrüfat sahələrinin təsnifatına müvafiq olaraq əhaliyə məişət xidmətinin qeyri-istehsalat sahələrinin obyektləri aid edilir.

Müəssisələr tərəfindən mənzil fondu obyektlərində alınmış ayrı-ayrı mənzillər. Vergi hesablanarkən mənzil kommunal sahəsində obyektlər hesab edilmir:

Müstəsna olaraq ekologiya, yanğından mühafizə və ya mülki müdafiə üçün istifadə edilən obyektlər;

Məhsul ötürən kəmərlərin, dəmir və avtomobil yollarının, rabitə və enerji ötürücü xətlərinin, meliorasiya və suvarma sisteminin;

Azərbaycan Respublikası Dövlət Standartlaşma və Metrologiya Mərkəzinin yoxlama avadanlığı və komplekslərinin stend avadanlığı;

«Dövlət yol fondu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa görə vergi tutulan nəqliyyat vasitələrinin;

Torpaqların

Yeni tikilmiş banalara və yeni satın alınmış nəqliyyat vasitələrinə görə binanın istifadəyə verildiyi və nəqliyyat vasitələrinin qeydə alındığı ilin sonunadək vergi tutulmur.

Əmlak vergisi üzrə vergi tutulan bazanı müəyyən etmək üçün balansın aktivində olan aşağıdakı hesablar üzrə qalıq məbləği götürülür:

111 «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər», 121 «Daşınmaz əmlaka investisiyalar – Dəyər», 141 «Təbii sərvətlər – Dəyər» və 111-2 «Uzunmüddətə icarəyə götürülmüş torpaq, tikili və avadanlıqlar (əsas vəsaitlər) 112, 122, 142 №-li hesablar üzrə əks etdirilən köhnəmə (amortizasiya) məbləği çıxılmaqla.

Müəssisələr, idarələr və təşkilatlar tərəfindən vergitutulan bazanın haqq-hesabında əsas fondlar «Müəssisə və s. təşkilatların əsas fondlarının (vəsaitlərinin)

yenidən qiymətləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə müəyyən edilən bərpa dəyəri ilə nəzərə alınır.

Birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə bağlı qiymətlilərin mühasibat uçotunu aparan müəssisələr (idarələr, təşkilatlar) birgə fəaliyyət haqqında müqavilə iştirakçılarına belə fəaliyyət nəticəsində yaradılmış (əldə edilmiş) və vergitutma obyektinə olan əsas vəsaitlərin dəyəri haqda vergi haqq-hesablarının (onun uçota alındığı mühasibat hesablarından asılı olmayaraq) təqdim edilməsi üçün onlara müəyyən edilmiş müddətdə məlumat verir.

Bağlanmış müqaviləyə əsasən icarəyə götürülmüş və sonradan almaq hüququna malik olmayan əmlak vergiyə cəlb olunmur. Bundan başqa investisiya fondları, dövlət və bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsait hissəsi də vergiyə cəlb olunmur.

Əmlak fondu hesabına köçürülməli olan özəlləşdirmədən vəsaitlər mühasibat uçotunda 224 «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları» hesabının debetində 544 «Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar» hesabının «Normativ üzrə bölüşdürməyə məxsus özəlləşdirmədən əldə edilən vəsaitlər» subhesabının kreditində əks etdirilir.

Göstərilən əmlak vergisi güzəştinə müvafiq olaraq vergiyə cəlb olunma bazasından əlavə olaraq balansın aktivində əks etdirilən 224 №-dahi «Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları» hesabı üzrə (göstərilən vəsait hissəsi) qalıq məbləği çıxılır.

Müəssisələr vergitutma obyektinə olan əsas vəsaitlərin dəyərindən 1,0 faiz dərəcəsi ilə ödəyirlər.

Fiziki şəxslər binalara görə əmlak vergisini onların inventarlaşmış dəyərindən 0,1 faiz dərəcəsi ilə, nəqliyyat vasitələri üzrə isə mühərrikin hər at gücünə (0,7375 KVT) görə minimum əmək haqqından, vertolyotlar, təyyarələr, gəmilər üzrə 5 faiz, katerlər və yaxtalar üzrə 3 faiz, mühərrikli qayıqlar üzrə 1,5 faiz dərəcələri ilə ödəyirlər.

Əmlak vergisi üzrə büdcə ilə hesablaşmaların uçotunu müəssisələr 521 «Vergi öhdəlikləri» balans hesabının «Əmlak vergisi üzrə hesablaşmalar» subhesabında aparırlar. Hesablanmış verginin məbləği müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə aid edilir.

Hesablanmış vergi məbləği mühasibat uçotunda aşağıdakı qaydada əks etdirilir:

DT 801 «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabı

KT 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabının «Əmlak vergisi üzrə hesablaşmalar» subhesabı.

Hesablanmış vergi məbləği büdcəyə köçürüldükdə belə yazılış edilir:

DT 521 «Vergi öhdəlikləri» hesabının «Əmlak vergisi üzrə hesablaşmalar» subhesabı

KT 223 «Bank hesablaşma hesabları»

Hesabat dövründə verginin hesablanması və əmlakın orta illik dəyəri barədə məlumatları müəssisələr yerləşdiyi ərazilər üzrə mühasibat hesabatı ilə birlikdə kvartallıq və illik mühasibat hesabatlarının təqdim edilməsi müəyyən edilən gündə vergi orqanlarına təqdim edirlər.

Əmlak vergisi ilin əvvəlindən kvartallar üzrə artan yekunla hesablanıb ödənilir və ilin axırında vergi məbləğinin yenidən hesablanması aparılır. Kvartallıq və illik hesablamalar üzrə vergi müvafiq mühasibat hesabatının təqdim edilməsi üçün müəyyən edilmiş müddətdən sonra 10 gün ərzində ödənilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq hüquqi şəxs olan xarici investisiyalı müəssisələr, Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşən xarici firmalar, banklar və təşkilatların daimi nümayəndələri və başqa struktur bölmələri il ərzində vergi orqanlarına verginin kvartallıq haqq-hesabını hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən təqdim edirlər.

Müəssisələrin əmlakından vergi üzrə ödəmələrin məbləği müəssisələrin yerləşdiyi ərazi üzrə dövlət büdcəsinə köçürülür.

Tədqiqat apardığımız «Bakı metropoliteni» qapalı Səhmdar cəmiyyətində büdcəyə ödənilən əmlak vergisinin məbləği 2011-ci ildə 9100 manat, 2012-ci ildə 10500 manat, 2013-cü ildə 9850 manat, 2014-cü ildə 11219 manat olmuşdur. (Cədvəl 10). Cədvəlin rəqəmlərinə diqqət yetirildikdə aydın olur ki, 2011-ci ildən başlayaraq (2014-cü il istisna olmaqla) büdcəyə ödənilən əmlak vergisinin məbləği dinamik qaydada artmışdır, lakin ödənilən vergilərin tərkibində əmlak vergisinin xüsusi çəkisi həmin illər üzrə azalma istiqamətində dəyişmişdir ki, bunun da əsas səbəbi ödənilən digər vergilərin məbləği cəmi ödənilən vergilərin tərkibində artması ilə əlaqədardır.

«Bakı Metropoliteni» qapalı Səhmdar Cəmiyyətində büdcəyə ödənilən əmlak vergisinin səviyyəsi və dinamikası

Göstəricilər	İllər				
	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi vergi ödənilmişdir (manatla)	133230	139700	141309	146500	153400
o cümlədən					
Əmlak vergisi ödənilmişdir (man)	9100	10500	9850	7577	11219
Cəmi ödənilən vergilərin tərkibində əmlak vergisinin xüsusi çəkisi (%-lə)	1,06	0,76	0,69	0,52	0,73

NƏTİCƏ

Müəssisə və təşkilatlar arasında iqtisadi münasibətlər üzrə hesablaşmalarda əsas diqqət debitor və kreditor borclarına yönəldilməlidir. Məlumdur ki, debitor borcları mühasibat balansının aktivində, kreditor borcları isə balansın kapital və öhdəliklərində əks etdirilir. Buna görə də təsərrüfat subyektlərinin dövriyyə aktivlərinin və borc öhdəliklərinin idarə olunması ilə əlaqədar problemlərin həllində debitor və kreditor borclarının düzgün və dəqiq uçotunun təşkilinin yeni iqtisadi münasibətlərin tələbləri səviyyəsində sözü gedən məsələlərin həllində çox böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır.

Aparılmış tədqiqat və araşdırmalar nəticəsində əldə edilən əsaslı faktlara istiqad etməklə aşağıdakı təklif və tövsiyələri irəli sürmək olar:

1. Hazırda qüvvədə olan vergi məəcəlləsinin 166.2-ci maddəsində göstərilir ki, vergi tutulan əməliyyatın vaxtı həmin əməliyyat üçün əlavə dəyər vergisinin hesab-fakturasının verildiyi tarix «yaxud» malların göndərildiyi və ya təqdim edildiyi, işlərin görüldüyü və xidmətlərin göstərildiyi vaxt sayılır. Bizim fikrimizcə yüklənmiş və malalanların ünvanına yola salınan onlara təhvil verilən məhsul, iş və xidmətlərə görə yaranan debitor borclarına aid əməliyyatların, yəni satılmamış mal, məhsul, iş və xidmətlərin istehlakçılara təhvil verilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlara hesab faktura yazan anda 211 №-li «Alıcılar və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları» hesabının debetində və 601№-li «satış» və ya 611№-li «sair əməliyyat gəlirləri» hesablarının kreditində əks etdirilməsi nə nəzəri, nə də praktiki cəhətdən düzgün hesab edilə bilməz. Məhsulun, qeyri-maddi aktivlərin, avadanlıqların satışını (kredit 601№-li «satış» və ya 611 №-li «sair əməliyyat gəlirləri») onların dəyəri alıcılar və sifarişçilər tərəfindən ödənildikdən sonra qeydə alınır və tam reallaşan məbləğə uyğun olaraq əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi, gəlirdən vergi üzrə borc öhdəliklərini uçotda əks etdirmək fikrimizcə daha məqsədəuyğundur.

2. həm idarəetmə və həm də maliyyə uçotunun obyektivi olan debitor borcları dövriyyə aktivlərinin tərkibində xeyli xüsusi çəkiyə malikdir. Hazırda bütün debitor borcları ödənilməsi vaxtına görə iki yerə bölünür: vaxtı uzadılmış və vaxtı keçmiş borclara. Ödəmə müddətinin uzaldılmasının mümkün vaxtı bir qayda olaraq tikintidə

podratçı və sifarişçinin razılığı ilə təyin edilir və podrat müqaviləsinin əsas şərti sayılır. Buna baxmayaraq təhvil verilmiş işlərə, tikinti məhsuluna görə hesablaşmaların tənzimlənməsinə dair normativ sənədlərin olmaması hesablaşmalar üzrə borcların ödənilməsində sifarişçilərin məsuliyyətini azaldır. Azərbaycanın Mülki Məcəlləsinin 202-ci maddəsində öhdəliklərin pozulmasına görə, məsuliyyəti «borclu öhdəliyi icra etmədikdə və ya lazımi qaydada icra etmədikdə, öz hərəkəti ilə kreditora vurduğu zərəri ödəməlidir. Zərər dedikdə kreditor tərəfdən çəkilən xərclər ... habelə kreditorun əldə edə biləcəyi qazancın əldən çıxması başa düşülür.

Bundan başqa «Müəssisələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun 40-cı maddəsində göstərilir ki, «müqavilə öhdəliklərini kredit intizamını təsərrüfat fəaliyyətinin digər qaydalarını pozduğuna görə müəssisə Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan qaydada əmlak məsuliyyəti daşır». Lakin tədiyyə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinə, yəni borcların vaxtında qaytarılmamasına görə əmlak məsuliyyətinin normativ sənədlərinin olmaması, yəni icra mexanizminin olmaması debitor və kreditor borclarının sürətli artımı ilə nəticələnmişdir.

Fikrimizcə təsərrüfat subyektlərində debitor və kreditor borclarının əsassız qaydada artımının qarşısının alınması üçün bu məsələnin tənzimlənməsi üzrə normativ-hüquqi akt olmalıdır.

3. Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına təsir edən bir çox amillərin, məsələn istehsal edilən məhsulun həcmi və keyfiyyəti yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərin həcmi və keyfiyyəti həmçinin də dövrüyyə vəsaitlərinin dövretmə sürətinin yüksəlməsi, məhsulun fond tutumunun dəyişməsi, əmək məhsuldarlığının yüksəlməsi, əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə əmək haqqının artım tempi arasındakı fərqin əmək məhsuldarlığının üstün artmasının təmin edilməsi və i.a. kimi amillərlə yanaşı müəssisənin debitor və kreditor borclarının vəziyyəti də təsir edir.

Bütün bu deyilənləri əsas götürməklə müəssisədə pul gəlirlərinin (satışdan və göstərilən iş və xidmətlərdən yaranan pul gəlirləri) planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması zamanı hesablaşmalar üzrə debitor borclarından pulun daxil olmasına xüsusi diqqət yetirmək daha məqsədəuyğundur. Fikrimizcə, satışın həcmi və debitor borclarının hərəkəti və pul axınını proqnozlaşdırılan zaman keçmişə aid olan

satışın həcmi, bazar konyukturu və onun mümkün dəyişməsi, istehsal edilən və yerinə yetirilən iş və xidmətlərin gəlirliliyi, qiymət siyasəti və i.a. amillərin təsirinin əvvəlcədən araşdırılması vacibdir. Bütün bunlara görə də dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsində tamamilə özünü doğrultmuş satışın həcmi və debitor borclarının empirik proqnozlaşdırma və statistik proqnozlaşdırma üsul və qaydalarından istifadə etmək daha düzgün hesab edilə bilər.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid və onun təşəkkül tapdığı indiki dövrdə respublikada idarəetməyə dair çox saylı qanunlar, təlimatlar, əsasnamələr və digər normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmiş bununla da köhnələrin əksəriyyəti ləğv edilərək sıradan çıxmışdır.

Məlumdur ki, mühasibat uçotu tətbiqi elmlər sırasına daxildir, ona görə də ölkədə qəbul edilən normativ-hüquqi sənədlər qəbul edilərək qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən mühasibat uçotunun təşkili qaydalarına, müəssisənin uçot siyasətinə, mühasibat (maliyyə) hesabatının formalaşmasına təsir etdiyi kimi debitor və kreditor borclarının da yaranmasına əsaslı qaydada təsir edir. Hal-hazırda təsərrüfat subyektlərində tətbiq edilən yeni hesablar planında bir çox boşluqlar mövcuddur. Xüsusilə də bu hesablar planının bir neçə ildir ki, tətbiqinə başlanılsa da hələ də yeni hesabların tətbiqi üzrə mühasibat yazılışlarının şərhə yoxdur. Bir çox sintetik hesablara uyğun subhesabların açılması izah olunmur. Subhesabları praktikada işləyən mühasiblər özlərinin istədikləri qaydada fərqli olaraq açırlar. Bundan başqa müəssisədə debitor borclarının səviyyəsinə nəzarət üçün çox əhəmiyyətli keçmiş 45№-li «Yüklənmiş mallar» sintetik hesabını əvəz edən hesab-nəzərdən tutulmamışdır. Yeni hesablar planında mövcud olan bu boşluqlar təsərrüfat subyektlərində debitor borclarının formalaşması və hərəkətinə mühasibat uçotu nəzarətini yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində idarəetmənin tələblərinə uyğun təşkilinə əngəl törədən çox ciddi səbəblərdir.

Fikrimizə ölkədə tətbiq edilən yeni hesablar planında debitor və kreditor borclarını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlara uyğun yeni hesabların əlavə edilməsi məqsədəuyğundur.

5. Hazırda mövcud olan qanun və təlimatlara əsasən məhsul, iş və xidmət satışı və satışla bağlı yaranan maliyyə nəticələrinə dair informasiyanın əldə edilməsinə

üstünlük verilir. Deməli, satış prosesi ilə əlaqədar yaranan debitor borclarına dair informasiya ikinci plana çəkilir.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin bu məsələ ilə əlaqədar praktikasına istinad etməklə demək olar ki. Satışla əlaqədar yaranan və uzun bir dövr ərzində müəssisənin dövriyyəsində iştirak etməyən kreditorlar tərəfindən istifadə olunan debitor borclar nəqliyyat təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətində digər amillərlə müqayisədə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki. Nəqliyyat təşkilatlarının spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, debitor və kreditor borclarının yaranması və ləğv edilməsi barədə xüsusi təlimatlar hazırlanmalıdır.

6. Vaxtında ödənilməyən debitor borcları müəssisə vəsaitinin dövriyyəsindən çıxmasını göstərir. Bu da vəsaitlərin dövriyyə sürətinin azalması ilə nəticələnir. Deməli debitor borclarının ödənilməsinin uzadılması, daha doğrusu müəssisədə vaxtında ödənilməyən debitor borcunun həcmi artdıqca dolayı yollarla həmin müəssisədə mənfəətin azalmasına səbəb olur. Bu məsələnin həlli üçün stimullaşdırma tədbirlərindən istifadə olunmalıdır. Fikrimizcə, debitor borclarını 10 gün ərzində ödəyən təsərrüfat subyektlərinə 4-5% güzəşt bü müddətdən gec ödəyən təsərrüfat subyektlərinə isə hər gecikdirilən günə görə 0,7% cərimə tətbiq edilməlidir.

7. Azərbaycan Respublikasının «Mühasibat uçotu haqqında» Qanununun 22,5-ci maddəsində göstərilir ki, «İddia müddəti keçmiş debitor borclar, alınması mümkün olmayan digər ümitsiz borclar müəssisə rəhbərinin qərarı ilə təsərrüfat fəaliyyətinə nəticələrinə silinir»

Yenə həmin qanunun 22.6-cı maddəsində göstərilir: «İddia müddəti keçmiş kredit və deponent borc məbləğləri: dövlət büdcəsinə köçürülür. Birinci halda müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət azalır. Bununla da müəssisənin rentabellik səviyyəsi aşağı düşür. İkinci halda isə AR Mərkəzi Bankın idarə heyətinin qərarı ilə təsdiq olunmuş «Nağdsız hesablaşmaların aparılması qaydaları haqqında təlimat»a uyğun olaraq büdcəyə olan borcun ödəyicinin hesabından vəsaitin mübahisəsiz silinməsi icra edildiyinə görə vaxtı keçmiş və ümitsiz kreditor borcların silinməsi tədiyyəçi üçün də əlavəli olmur. Bu səbəbdən də debitor və kreditor borclarının tənzimlənməsi, iddialara baxılması barədə normativ sənədlər mövcud olmayan indiki şəraitdə borcların ödənilməsi müddətlərinin uzadılması məqsədini daşıyır.

8. Hazırda müəssisələr arasında Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi yeni hesablaşma formalarının tətbiqini tələb edir. Müəssisələr tərəfindən göndərilmiş məhsul, yerinə yetirilmiş iş və xidmətlərin haqqının ödənilməsinin demək olar ki, daima gecikdiyi indiki şəraitdə daha təsirli və mütərəqqi hesablaşma formasının seçilməsi və tətbiqi də müəyyən səmərə verə bilər. Odur ki, indiki şəraitdə qeyri-nağd hesablaşma forması kimi veksellərlə hesablaşmaların tətbiqi bizim fikrimizcə daha məqsədəuyğundur.

9. Müəssisədə təhtəlhesab məbləğlərə operativ nəzarəti gücləndirmək və pulun dövriyyədən yayılmasının qarşısını almaq məqsədi ilə verilmiş hər bir təhtəl məbləğ üzrə hesabat təqdim edilmədən eyni bir şəxsə yeni avans məbləğinin buraxılmasına icazə verməmək və verilmiş təhtəl məbləğlərin hamısını (yanacaq üçün verilən və s.) uçotunu 244№-li hesabla uçota almaq zəruridir.

Bizim fikrimizcə, qeyd edilən bu təkliflərdən həyata keçirilməsi tədqiqat aparılan idarədə hesablaşma əməliyyatlarının uçotunun yaxşılaşdırılmasına səbəb olar, vəsaitlərdən məqsədəuyğun və qənaətlə istifadəyə və onlara operativ nəzarəti həyata keçirməyə şərait yaradar ki, bu da son nəticədə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına səbəb ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. "Mühasibat uçotu haqqında" AR Qanunu, Bakı, 1995-ci il
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2006-cı il
3. Müəssisənin uçot siyasəti haqqında Əsasnamə, Bakı, 1997-ci il
4. "Auditor xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 16 sentyabr, 1994-cü il
5. Адамс Р. Основы аудита: Пер.с англ./Под ред.Я.В.Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ
6. Анализ эконохмики. Страна, рынок, фирма. Под ред. проф. В.Е.Рыбалкина. учебник. -М.: Междунар.Отношения. 1999-304 с.
7. Анализ хозяйственной деятельности в промышленности: Учебник В.И.Стражева. - 2-е изд., Стереотип. -Мн.: Выщ.шк., 1996-363 с.
8. Андреев В.Д. Практический аудит. Справочное пособие. - М.: Экономика. 1994-366 с.
9. Audit (izahlı lüğət): Bakı, Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatası, 1996-502 s.
10. Баканов М.К., шеремет А.Д. Теория экономического анализа. -М.: «Финансы и статистика», 2002-416 с.
11. И.Гиляровская Л.Т., Стольная Н.В. Экономический анализ в аудировании дефтельности компании США//Бухгалтерский учет. 1992. №9
12. Данилевский Ю.А. Общий аудит в вопросах и ответах. М.: Бухгалтерский учет, 1995-176 с.
13. Ефимова О.З. Финансовый анализ. М.: «Бухгалтерский учет». 2002-528 с.
14. Зудилин АЛ. Анализ финансового положения капиталистического предприятия и использованного им капитала. М.: УДН, 1982-128 с.
15. Зудилин А.П. Учись читать бухгалтерскую отчетность партнера и конкурента. -М.: Изд-во Российского УДН, 1993-162 с.
16. Антони Р. Основы бухгалтерского учета. / Пер. с англ. - М.: СП «Триада НТТ» 1992. - 320с.

17. Афанасьев А.А. Основы построения бухгалтерского баланса. - М.: Госфиниздат, 1952. - 218с.
18. Бакаев А. О реформе системы бухгалтерского учета в России // Экономика и жизнь. - 1997 - №33. - с. 20-21.
19. Баскокова М.А. Толковый юридический словарь бизнесмена - 6-е изд., перераб. и допол. - М.: Финансы и статистика, 1994. - 640с.
20. Безруких П.С., Вербов Г.Д., Катаев А.Н. Курс бухгалтерского учета.-М.: Финансы, 1997. - 276с.
21. Безруких П.С., Кондраков Н.П., Палий В.Ф. и др. Бухгалтерский учет. - М.: Бухгалтерский учет, 1994. - 478с.
22. Блатов Н.А. Балансоведение (курс общий). - Ленинград: Экономическое образование, 1930. - 296с.
23. Блатов Н.А. Баланс промышленного предприятия и его анализ. - Л.: 1940-182с.
24. Блейк Джон, Ориол Амаг, Европейский бухгалтерский учет. Справочник. /Пер. с англ. - М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1997-400 с.
25. Бушуев В.В., Новоселов Е.Ф., Очередыко В.И., Панов С.Ф., Сердюк В.Н. основы предпринимательства. /Под. ред. В.И. Рогача. - Киев.: Торгово-издат. Бюро. ВНУ, 1992 -540с.
26. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами. /Пер. с англ./Гл. ред. серии Я.В. Соколов. -М.: Финансы и статистика, 1996. -799с.: ил.
27. Клок И. Производственно бухгалтерский учет. СПб.: Санкт-Петербургский Гос. Тех. Университет., 1997. -156с.
28. Ковалев В.В., Евстигнеев Е.Н., Соколов В.Я. Организация бухгалтерского учета на совместных предприятиях. - М.: 1991. -120с.
29. Рейхман У.Дж. Применение статистики. /Пер. с англ. и предисловие В.М. Шундеева. М.: Статистика, 1969. -296с.
30. Рудановский А.П. Верстка введения к книге «Общие руководящие начало счетоведения» -М.: Леоте и Гильбо, 1924. -76с.
31. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета. М.: Финансы и статистика, 2000.

32. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. -638 с.: ил.
33. Соколов Я.В. Концепция бухгалтерского учета и аудита в XXI столетии. По итогам XV всемирного Конгресса по проблемам бухгалтерского учета. // Консультант. -1997 -№23 -с. 64-69.
34. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. /Пер. с англ. (общ. ред. и вступ. ст. Р.М. Энтова). М.: Издательская группа «Прогресс» 1993. -448с.
35. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета. Пер. с англ./Под ред. проф. Я.В.Соколова. М.: Финансы и статистика, 1997. -567с.